МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

На тему: ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА»

Виконав: студент ІІ курсу,
Групи 8.0534-з-1-дн
спеціальність: 053 Психологія
освітньої програми: 053 Психологія
Буряк Олег Миколайович
Керівник: д-р. психол. н., професор,
професор кафедри психології Шевченко Н.Ф.
Рецензент: д-р психол. наук, професор,
професор кафедри психології Клопота Є.А.

Запоріжжя - 2026

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма 053 Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

«____»_____2026 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТОВІ

Буряку Олегу Миколайовичу

1. Тема роботи «Відповідальність в структурі професійних якостей здобувачів спеціальності «зовнішня політика»

керівник роботи Шевченко Н.Ф., д-р психол. наук, професор, професор кафедри психології

затверджені наказом ЗНУ від _____

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): здійснити теоретичний аналіз проблеми відповідальності особистості, зокрема в контексті професійної діяльності; розкрити психологічні характеристики дипломатичної діяльності та професійні якості фахівців зовнішньополітичної сфери; охарактеризувати особливості професійної відповідальності фахівців зовнішньополітичної сфери; емпірично дослідити особливості професійної відповідальності здобувачів спеціальності «Зовнішня політика».

5. Перелік графічного матеріалу: 5 таблиць, 5 рисунків.

6. Консультанти розділів роботи.

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Шевченко Н.Ф., професор		
Розділ 1	Шевченко Н.Ф., професор		
Розділ 2	Шевченко Н.Ф., професор		
Розділ 3	Шевченко Н.Ф., професор		
Висновки	Шевченко Н.Ф., професор		

7. Дата видачі завдання_____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2025 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2025 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2025 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	червень-липень 2025 р.	Виконано
5	Робота над третім розділом	вересень 2025 р.	Виконано
6	Написання висновків	листопад 2025 р.	Виконано
7	Передзахист	грудень 2025 р.	Виконано
8	Нормоконтроль	січень 2026 р.	Виконано

Студент _____ О. М. Буряк

Керівник роботи _____ Н. Ф. Шевченко

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ М. І. Гречаник

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 86 сторінок, 5 рисунків, 5 таблиць, 94 джерела.

Об’єкт дослідження – професійні якості здобувачів освіти.

Предмет дослідження – відповідальність в структурі професійних якостей здобувачів спеціальності «Зовнішня політика».

Мета дослідження полягає у теоретичному та емпіричному вивченні специфіки професійної відповідальності здобувачів спеціальності «Зовнішня політика».

В основу дослідження покладено припущення про те, що професійна відповідальність майбутніх фахівців зовнішньополітичної сфери характеризуються певною специфікою, що проявляється у змісті її структурних компонентів: когнітивного (усвідомлення особистої відповідальності у професійній діяльності), мотиваційного (соціальна відповідальність; інтернальність локус контролю) та діяльнісного (реалізація відповідальності у професійних діях та вчинках).

Методи дослідження. Теоретичні: теоретико-методологічний аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми; аналіз, систематизація та узагальнення наукової літератури. Емпіричні: тестування за діагностичними методиками. Математичні методи обробки даних: описова статистика, кореляційний аналіз.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягають у тому, що: емпірично досліджено особливості професійної відповідальності здобувачів спеціальності «Зовнішня політика»; розроблено структурну модель професійної відповідальності фахівців зовнішньополітичної сфери; розширено, уточнено та доповнено дослідження таких психологічних явищ: відповідальна поведінка, локус контролю, усвідомлення особистої відповідальності; набуло подальшого розвитку вивчення структурної організації та змістовного наповнення професійної відповідальності.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, ПРОФЕСІЙНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, ЛОКУС КОНТРОЛЮ, САМОРЕГУЛЯЦІЯ ПОВЕДІНКИ, ЗДОБУВАЧІ ОСВІТИ, ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ.

SUMMARY

Master's qualification work: 86 pages, 5 figures, 5 tables, 94 sources.

The object of the study – professional qualities of students.

The subject of the study – responsibility in the structure of professional qualities of the «Foreign Policy» specialty students.

The purpose of the study is to theoretically and empirically study the specifics of professional responsibility of «Foreign Policy» specialty students.

The study is based on the assumption that the professional responsibility of future specialists in the foreign policy sphere is characterized by a certain specificity, which is manifested in the content of its structural components: cognitive (awareness of personal responsibility in professional activities), motivational (social responsibility; internality of the locus of control) and activity (realization of responsibility in professional actions and deeds).

Research methods. Theoretical: theoretical and methodological analysis of the current state of the problem under study; analysis, systematization and generalization of scientific literature. Empirical: testing using diagnostic methods. Mathematical methods of data processing: descriptive statistics, correlation analysis.

The scientific novelty and theoretical significance of the study are that: the features of professional responsibility of «Foreign Policy» specialty students have been empirically studied; a structural model of the professional responsibility of specialists in the foreign policy sphere has been developed; study of the following psychological phenomena has been expanded, refined and supplemented: responsible behavior, locus of control, awareness of personal responsibility; the study of the structural organization and content of professional responsibility has been further developed.

Keywords: responsibility, professional responsibility, locus of control, self-regulation of behavior, students, foreign policy activity.

ЗМІСТ

ВСТУП 7

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ 10

1.1. Феномен відповідальності: міждисциплінарний аналіз 10

1.2. Структурна організація особистісної відповідальності 24

1.3. Відповідальність в контексті професійної діяльності 28

РОЗДІЛ 2. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СФЕРИ 36

2.1. Психологічні характеристики дипломатичної діяльності 36

2.2. Професійні якості фахівців зовнішньополітичної сфери 45

2.3. Особливості професійної відповідальності фахівців зовнішньополітичної сфери 47

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА» 50

3.1. Етапи та методики дослідження 50

3.2. Результати вивчення структурних компонентів професійної відповідальності респондентів 56

3.2.1. Оцінка розвитку когнітивного компонента 56

3.2.2. Сформованість мотиваційного компонента 60

3.2.3. Оцінка прояву діяльнісного компонента 71

3.3. Узагальнені результати дослідження 77

ВИСНОВКИ 84

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 87

ВСТУП

Актуальність дослідження професійної відповідальності майбутніх дипломатів зумовлена вимогами світового та національного ринку праці, оскільки успішна реалізація зовнішньополітичної стратегії держави значною мірою залежить від компетентності фахівців у цій сфері. Формування висококваліфікованого кадрового резерву в галузі міжнародних відносин є стратегічним завданням, що сприяє зміцненню позицій країни на світовій арені, розвитку дипломатичних зв'язків і забезпеченню національних інтересів. Підвищення ефективності роботи майбутніх дипломатів можливе завдяки їхньому усвідомленню відповідальності за прийняття рішень, ведення переговорів та захист міжнародного іміджу держави.

Для фахівців у сфері зовнішньої політики професійна відповідальність має особливе значення, оскільки їхня діяльність пов'язана з веденням міжнародних переговорів, розробкою дипломатичних стратегій, антикризовим управлінням та дотриманням міжнародних норм і етикету. Високий рівень відповідальності забезпечує здатність дипломатів діяти в умовах геополітичної нестабільності, враховувати політичні, економічні та культурні аспекти міжнародної взаємодії.

Проблема відповідальності є предметом досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Дослідники зосереджуються на структурних аспектах відповідальності (С. Баранова, Л. Татомир), її критеріях та показниках (Н. Крошка, М. Савчин), вікових особливостях розвитку (І. Бех, І. Булах, М. Боришевський, Р. Павелків, І. Тимощук). Українські вчені також вивчали особливості розвитку професійної відповідальності в різних сферах діяльності, зокрема в майбутніх психологів (Н. Шевченко), фахівців ракетно-космічної галузі (Н. Крошка), соціальних працівників (О. Патинок) та менеджерів (С. Баранова, О. Лазорко). В зарубіжних дослідженнях аналізуються концептуальні засади професійної відповідальності (M. Davis, S. Delacroix, T. Ehrlich), відповідальність працівників юридичної сфери (R. Goebel, A. Sebok, J. Xu, Z. Li, S. Li).

Водночас у психологічних дослідженнях недостатньо емпіричних даних щодо особливостей професійної відповідальності майбутніх працівників дипломатичної служби. Врахування специфіки їхньої діяльності може сприяти вдосконаленню підготовки фахівців у сфері зовнішньої політики, підвищенню стресостійкості, комунікативної компетентності та здатності ухвалювати відповідальні рішення у складних міжнародних ситуаціях.

Таким чином, соціальна значущість проблеми та її недостатнє вивчення зумовили вибір теми дослідження: «Відповідальність у структурі професійних якостей здобувачів спеціальності «Зовнішня політика».

Об’єкт дослідження – професійні якості здобувачів освіти.

Предмет дослідження – відповідальність у структурі професійних якостей здобувачів спеціальності «Зовнішня політика».

Мета дослідження полягає у теоретичному та емпіричному вивченні специфіки професійної відповідальності здобувачів спеціальності «Зовнішня політика».

В основу дослідження покладено припущення про те, що професійна відповідальність майбутніх фахівців зовнішньополітичної сфери характеризуються певною специфікою, що проявляється у змісті її структурних компонентів: когнітивного (усвідомлення особистої відповідальності у професійній діяльності), мотиваційного (соціальна відповідальність; інтернальність локус контролю) та діяльнісного (реалізація відповідальності у професійних діях та вчинках).

Згідно з поставленою метою визначено такі завдання:

1) здійснити теоретичний аналіз проблеми відповідальності особистості, зокрема в контексті професійної діяльності;

2) розкрити психологічні характеристики дипломатичної діяльності та професійні якості фахівців зовнішньополітичної сфери;

3) охарактеризувати особливості професійної відповідальності фахівців зовнішньополітичної сфери;

4) емпірично дослідити особливості професійної відповідальності здобувачів спеціальності «Зовнішня політика».

Методи дослідження. Теоретичні: теоретико-методологічний аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми; аналіз, систематизація та узагальнення наукової психологічної літератури з тематики дослідження. Емпіричні: тестування за діагностичними методиками: «Багатовимірно-функціональна діагностика відповідальності», «Опитувальник для виміру соціальної відповідальності» (авт. О. Ковальчук, Ю. Проскура), «Локус контроль», «Стиль саморегуляції поведінки». Математичні методи обробки експериментальних даних здійснювалось на базі пакету статистичних програм IBM SPSS 20.0 (описова статистика, відсотковий розподіл даних, кореляційний аналіз за К. Пірсоном).

База дослідження. Емпіричне дослідження на базі навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Дослідницьку вибірку склали 56 здобувачів освіти спеціальності «Зовнішня політика» віком 25-28 років.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягають у тому, що:

- емпірично досліджено особливості професійної відповідальності здобувачів спеціальності «Зовнішня політика»;

- розроблено структурну модель професійної відповідальності фахівців зовнішньополітичної сфери;

- розширено, уточнено та доповнено дослідження таких психологічних явищ: відповідальна поведінка, локус контролю, усвідомлення особистої відповідальності;

- набуло подальшого розвитку вивчення структурної організації та змістовного наповнення професійної відповідальності.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 86 сторінок. Робота проілюстрована 5 таблицями, 5 рисунками. Бібліографічний список складається з 94 найменування, 16 з яких іноземною мовою.

РОЗДІЛ 1.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

1.1. Феномен відповідальності: міждисциплінарний аналіз

Категорія відповідальності є однією з найважливіших у структурі людської діяльності, охоплюючи як індивідуальний, так і соціальний рівень існування. Вона визначає взаємодію людини з суспільством, її здатність робити свідомий вибір і нести наслідки своїх дій. Відповідальність тісно пов’язана з поняттями свободи, моральної зрілості та соціальної взаємодії, виступаючи не лише особистісною рисою, а й механізмом регулювання суспільних відносин [12].

На індивідуальному рівні відповідальність виявляється в характері, почуттях, самосвідомості та поведінці людини, визначаючи її здатність до самоконтролю та прийняття рішень. У міжособистісному контексті вона стає ключовим чинником формування довіри, етичних норм та соціальної гармонії. Саме тому відповідальність є важливим показником морального розвитку особистості та її готовності взаємодіяти з суспільством на рівні спільних цінностей і норм [6].

Таким чином, відповідальність є не лише характеристикою індивіда, а й ключовим елементом сталого розвитку суспільства. Вона визначає здатність людини діяти свідомо, з урахуванням моральних норм, соціальних обов’язків і наслідків власних рішень.

Проблема відповідальності особистості завжди була актуальною та розглядалася як у філософській, так і в психологічній літературі. Незважаючи на це, феноменологічне дослідження цього питання залишалося недостатнім. Згадки про відповідальність зустрічаються ще в давньоруському літописі «Повість временних літ» (кінець X століття). І. Срезневський, досліджуючи цей твір, зазначав, що термін «відповідь», який вживався в літописі, за значенням

близький до поняття «відповідальність». Проте, сам термін «відповідальність» з'явився лише в 1865 році в науковій праці А. Бейна «Емоції і воля». У той час воно асоціювалося з покаранням, адже обговорення відповідальності неминуче включало питання звинувачення, осуду та покарання. Дж. Ст. Мілль у своїх роботах XIX століття також пов'язував відповідальність з покаранням [57].

У сучасному світі поняття відповідальності розглядається в багатьох суспільних науках, проте найглибше воно осмислюється у філософському та юридичному контекстах. *Правова відповідальність* виступає зовнішнім механізмом регулювання поведінки індивіда в суспільстві. Вона закріплює обов'язки та права людини, визначає наслідки порушення норм, а також відіграє ключову роль у забезпеченні соціального порядку. Ця форма відповідальності поширюється на всі сфери, де особа виконує певні соціальні ролі – як громадянин, працівник, підприємець тощо. У цьому контексті відповідальність є не лише засобом примусу, а й запорукою справедливості та функціонування суспільства на основі встановлених норм. *Моральна відповідальність*, навпаки, є внутрішнім, етичним виміром поведінки. Вона визначається не законами, а особистими переконаннями, совістю, суспільними моральними нормами. Людина, яка володіє високим рівнем моральної відповідальності, керується не лише зовнішніми вимогами, а й внутрішніми орієнтирами – почуттям обов'язку, справедливості, співчуття. Саме цей вид відповідальності визначає, як особа чинить у ситуаціях, коли немає зовнішнього контролю, а рішення залежить лише від її морального вибору [30]. Слід підкреслити, що відповідальність є багатовимірним явищем, яке виходить далеко за межі правових норм і моральних зобов'язань. Вона охоплює всі аспекти життя людини і визначає її здатність до усвідомленого вибору, саморегуляції та конструктивної взаємодії із суспільством і навколишнім світом.

Дослідження відповідальності розпочалося філософами античності і має багато різних теоретичних підходів.

Давньокитайський філософ Конфуцій надавав великого значення відповідальності, розглядаючи її як наріжний камінь гармонійних суспільних

відносин. Він вважав, що відповідальність людини перед іншими є не лише моральним обов'язком, а й засобом підтримання порядку та стабільності. Згідно з його вченням, кожна людина повинна сумлінно виконувати свої соціальні ролі – будь то правитель, підданий, батько чи син – адже лише так можна досягти гармонії в суспільстві. Конфуцій підкреслював значення «жень» (гуманності) –чесноти, що поєднує відповідальність, доброчесність і щире прагнення до блага інших. Він вважав, що справжня відповідальність виявляється не лише у виконанні соціальних обов'язків, а й у внутрішньому прагненні діяти правильно, керуючись принципами моральності, доброчесності та взаємоповаги. Також важливим аспектом конфуціанської відповідальності є концепція «сяо» (синівської шани), яка наголошує на обов'язку перед старшими та предками. Це не лише вияв поваги, а й відповідальність за збереження традицій, продовження моральних і культурних цінностей. Отже, у філософії Конфуція відповідальність є не лише особистою чеснотою, а й основою соціального порядку, яка пов'язує моральні принципи з реальними діями людини, формуючи етичний фундамент для гармонійного співіснування.

Платон [42] розглядав відповідальність у контексті морального виховання і державного управління. У своїй концепції ідеальної держави він наголошував, що кожен громадянин має виконувати свою соціальну роль відповідно до своїх здібностей і чеснот. Відповідальність, за Платоном, є не просто особистим вибором, а обов'язком перед державою та вищим благом.

Аристотель [2] підходив до відповідальності з позиції етики та практичної філософії. У «Нікомаховій етиці» він наголошував, що відповідальність є невід'ємною частиною доброчесного життя. Людина, за Аристотелем, відповідальна за свої дії, оскільки володіє розумом і здатністю до морального вибору. Він вводив поняття «вільного вибору» (προαίρεσις) як ключовий аспект відповідальності: людина відповідає за свої вчинки, якщо вона здійснює їх свідомо і добровільно.

І. Кант [18] приділяв значну увагу питанню відповідальності, обґрунтовуючи її через концепцію категоричного імперативу – універсального морального закону, що ґрунтується на раціональності та обов'язку. Він

розглядав відповідальність як невід'ємний аспект людської гідності, який зобов'язує людину діяти відповідно до моральних принципів, незалежно від зовнішніх обставин, особистої вигоди чи суспільного схвалення.

За І. Кантом, моральна відповідальність полягає в тому, що людина має діяти згідно з принципом, який можна зробити загальним законом для всіх. Це означає, що кожен індивід повинен запитати себе: «Чи могла б моя дія стати універсальним правилом поведінки для всіх людей?» Якщо так – дія є морально правильною, якщо ні – вона суперечить моральному обов'язку.

Особливу роль у кантівській етиці відіграє поняття автономії волі – здатності людини самостійно визначати свої моральні принципи та відповідати за свої вчинки. На відміну від гетерономної моралі, де людина керується зовнішніми наказами, автономна мораль передбачає свідому відповідальність перед самим собою та людством у цілому.

І. Кант також наголошував, що відповідальність не може бути частковою або вибірковою – вона має носити абсолютний характер. Це означає, що людина не може виправдовувати свої аморальні вчинки обставинами чи зовнішнім тиском, адже кожен несе відповідальність за свої дії перед самим собою, іншими людьми та загальним моральним законом.

Таким чином, вчення І. Канта [18] розглядає відповідальність як фундаментальну категорію етики, що визначає здатність людини діяти морально, усвідомлюючи наслідки своїх вчинків і дотримуючись принципів загального добра та справедливості.

Джон Стюарт Міл [34], видатний англійський філософ і представник утилітаризму, розглядав відповідальність як форму підзвітності, яка випливає з соціальної ролі людини. На його думку, кожен індивід, користуючись свободою, має усвідомлювати, що вона тісно пов'язана з обов'язками перед суспільством.

Дж. Міл вважав, що справжня свобода не означає відсутність обмежень, а, навпаки, передбачає відповідальне використання своїх прав, аби не завдавати шкоди іншим. Він обґрунтовував, що кожна людина має діяти так, щоб її вчинки сприяли загальному благу, а не лише особистим інтересам. Крім того,

вчений наголошував, що відповідальність не є суто зовнішнім примусом, а й внутрішнім моральним обов’язком, адже свідомі громадяни повинні дотримуватися не лише юридичних норм, а й етичних принципів справедливості, рівності та поваги до прав інших. Таким чином, у філософії Дж. Міля відповідальність є невід’ємним елементом свободи: лише відповідальна особистість може бути справді вільною, адже її вчинки ґрунтуються на свідомому виборі, моральних принципах і прагненні до суспільного добробуту [34].

А. Бен, англійський філософ, трактував відповідальність передусім у контексті обвинувачення, засудження та покарання. На його думку, відповідальність стосується насамперед тих, хто порушує моральні чи правові норми, і передбачає неминучість наслідків за вчинені дії. А. Бен наголошував, що відповідальність не є абстрактним поняттям, а конкретним механізмом соціального контролю, який визначає, хто і за що повинен відповідати перед суспільством. Він вважав, що система моралі та права має базуватися на принципі справедливого покарання, що сприяє підтримці соціального порядку. Його підхід підкреслює каральний аспект відповідальності, зосереджуючись на її наслідковому характері – якщо людина порушила норми, вона повинна бути притягнута до відповідальності відповідно до тяжкості проступку.

Ці ідеї мали значний вплив на подальші дослідження в галузі етики, права та соціальної філософії. Вони стали основою для дискусій щодо співвідношення покарання та виправлення, а також щодо меж особистої відповідальності у суспільстві. У сучасному розумінні відповідальність розглядається не лише як покарання, а і як механізм саморегуляції та морального вибору, що допомагає уникати негативних наслідків ще на етапі прийняття рішень.

У філософському дискурсі відповідальність постає як складне, багатогранне явище, що охоплює різні рівні людського існування – від особистісного до суспільного. Вона є не лише характеристикою індивідуальної поведінки, а й важливим механізмом, який регулює соціальні відносини,

сприяючи узгодженню приватних та загальних інтересів. Основні аспекти відповідальності у філософському контексті:

- Відповідальність як якість особистості. Цей підхід акцентує увагу на тому, що відповідальність – це не просто соціальна вимога, а інтегральна властивість людини, що включає самосвідомість, волю, моральні принципи та здатність до автономного вибору. Вона формується під впливом виховання, соціального середовища та особистого досвіду.

- Відповідальність як багатовимірна система. Філософи розглядають відповідальність як структуроване явище, що має внутрішню ієрархію: деякі її аспекти відіграють ключову роль, тоді як інші виконують допоміжні функції. Наприклад, моральна відповідальність передує правовій, адже саме мораль визначає, які норми суспільство визнає обов'язковими для виконання.

- Динамічний характер відповідальності. Відповідальність не є статичною – вона постійно змінюється залежно від контексту, соціальних вимог та особистісного розвитку. У цьому сенсі вона є сукупністю протилежностей: обмеження та свободи, покарання та заохочення, індивідуального вибору та суспільного обов'язку.

- Соціальні групи та специфіка відповідальності. Прояви відповідальності залежать від соціального контексту: у різних суспільних групах вона може мати різні форми. Наприклад, професійна відповідальність лікаря значно відрізняється від громадянської відповідальності перед державою або моральної відповідальності батьків перед дітьми.

У філософських концепціях відповідальність часто розглядається як об'єктивне явище, що виникає в процесі соціальної взаємодії. Вона забезпечує баланс між особистими та суспільними інтересами, сприяючи збереженню порядку та гармонії. Без відповідальності неможливе ефективне функціонування суспільства, оскільки вона виконує роль регулятора поведінки, допомагаючи людям співіснувати на основі взаємних зобов'язань та поваги.

У педагогіці відповідальність розглядається як ключова якість особистості, що формується у процесі виховання.

Ян Амос Коменський [53], видатний педагог і мислитель XVII століття, одним із перших наголошував на важливості формування почуття відповідальності в процесі виховання. Для нього відповідальність не була абстрактним поняттям, а тісно пов'язувалася з совістю, обов'язком і свідомістю людини. Виховання, за Я. Коменським, мало не лише передавати знання, а й формувати етичні орієнтири, які сприятимуть відповідальному ставленню до світу. Він вважав, що для цього необхідно розвивати совість як внутрішній моральний компас, прищеплювати обов'язок як здатність брати на себе відповідальність перед суспільством і природою, а також формувати активну життєву позицію, що дозволяє людині діяти свідомо, а не просто підкорятися правилам.

Я. Коменський [53] бачив у відповідальності не лише особистісну, а й соціальну цінність. На його думку, виховання відповідальних громадян створює передумови для справедливого і гармонійного суспільства, адже людина, яка усвідомлює свої обов'язки, не керується лише власними бажаннями, а й бере до уваги спільне благо. Щоб формувати відповідальну особистість, він пропонував навчання через досвід, коли дитина самостійно бачить наслідки своїх рішень, гармонійне поєднання свободи і дисципліни, а також моральний приклад учителів і батьків, оскільки діти наслідують поведінку дорослих.

Ідеї Коменського залишаються актуальними і в сучасному світі, де відповідальність охоплює не лише особисті вчинки, а й ставлення до суспільства, довкілля та цифрового простору. Формування відповідальної особистості, здатної приймати зважені рішення, є ключовим завданням сучасної педагогіки. Таким чином, Я. Коменський заклав фундамент сучасного розуміння відповідальності як багаторівневого явища, що починається з виховання і впливає на всю структуру суспільства.

Жан-Жак Руссо [68] значно розширив уявлення про відповідальність особистості, ввівши в науковий обіг поняття «індивідуального обов'язку». На його думку, кожна людина несе відповідальність не лише за свої вчинки перед суспільством, але й перед власною совістю, яка є внутрішнім критерієм

моральних дій. Ж-Ж. Руссо вважав, що справжня свобода людини можливе лише тоді, коли вона визнає свій обов'язок перед іншими та перед собою.

Він акцентував увагу на тому, що індивідуальна відповідальність є основою громадянського обов'язку та гармонійного розвитку суспільства. Особистість повинна діяти згідно з моральними законами, не підкоряючись лише зовнішнім нормативам, але й усвідомлюючи власну внутрішню відповідальність за благополуччя суспільства. Для Ж-Ж. Руссо, важливо було, щоб людина свідомо визнавала своє місце у соціальній структурі та відповідала за свої вчинки в рамках соціального договору, що забезпечує справедливість і рівність.

Важливим елементом цієї концепції було те, що відповідальність не зводиться лише до дотримання норм і правил, вона включає в себе також здатність особистості самостійно оцінювати свої дії, приймати рішення, що відповідають не лише її інтересам, а й благу інших. Ця ідея Ж-Ж. Руссо стала основою для подальших розробок у філософії та соціальних науках і продовжує впливати на сучасне розуміння відповідальності як внутрішнього морального обов'язку, що стоїть вище за зовнішні соціальні чи правові вимоги.

Григорій Сковорода [51] та Костянтин Ушинський [67] здійснили вагомий внесок у розуміння сутності відповідальності з позиції педагогічних досліджень.

Г. Сковорода [51] трактував формування відповідальності як процес перетворення відповідальних почуттів і вчинків на стійку звичку. Він підкреслював, що кожна людина має відповідальність не тільки перед іншими, а й перед собою за своє місце в суспільстві та за реалізацію своїх можливостей у життєвій діяльності. Г. Сковорода вважав, що ці ідеї знаходять своє відображення у концепції «спорідненої праці», в якій важливою є звичка відповідальної поведінки, що допомагає людині виконувати свою роль у суспільстві та розвиватися як особистість. Згідно з цією концепцією, людина несе відповідальність перед собою і суспільством за вибір своєї життєвої стежки. Вчений вважав, що гармонія особистості досягається лише тоді, коли діяльність людини відповідає її природним нахилам і покликанню.

Відповідальність у цьому контексті є не просто моральним обов’язком, а умовою внутрішньої свободи і щастя.

З точки зору К. Ушинського [67], відповідальність – це не просто риса характеру, а результат системного виховання, яке спрямоване на розвиток дисципліни, свідомості та моральних переконань. Він трактував обов’язок і відповідальність як «почуття суспільності», яке виявляється в усвідомленні своєї відповідальності перед іншими людьми та суспільством загалом. Вчений наголошував на взаємозв’язку між моральністю та свободою, підкреслюючи, що вони взаємно зумовлюють одна одну. За його словами, основою відповідальності є внутрішнє усвідомлення своїх дій та їх наслідків. Важливу роль у вихованні відповідальності К. Ушинський відводив саме педагогічному процесу, адже він вважав, що саме через правильне навчання і виховання формується морально зріла особистість, здатна до відповідальності як у соціальному, так і в моральному контексті.

А. Макаренко [31] розглядав відповідальність як одну з основних якостей колективного виховання. Він наголошував, що відповідальність не може формуватися ізольовано – вона розвивається у взаємодії з групою та через виконання соціальних обов’язків. Педагог зазначав, що без відповідальності за свої вчинки неможливе повноцінне формування особистості. Він вважав відповідальність важливою соціальною рисою, яка сприяє регулюванню взаємин між людьми та суспільством. Виховання, орієнтоване на розвиток відповідальності, допомагає формувати моральну поведінку та позитивні риси характеру.

Згідно з позицією В. Сухомлинського [58], відповідальність виховується змалку через усвідомлення дитиною наслідків своїх вчинків і ролі у суспільстві. Він підкреслював важливість морального виховання, яке допомагає формувати в людині відповідальне ставлення до інших. За В. Сухомлинським, відповідальність - це здатність особистості визначати свої обов’язки, сумлінно їх виконувати, критично оцінювати себе та контролювати власні дії. Він наголошував, що ці якості розвиваються лише через активну участь дітей у громадській, навчальній та трудовій діяльності. Його погляди свідчать про те,

що формування відповідальності у молоді відбувається завдяки практичному досвіду та безпосередній залученості до соціальних процесів.

Сучасні наукові дослідження підтверджують багатогранність цього явища, розглядаючи його в межах психології, філософії, етики, соціології, політології та педагогіки. І. Бех [6] у своїх роботах акцентує увагу на тому, що відповідальність є необхідною умовою становлення особистості як суб'єкта діяльності. Він підкреслює її зв'язок із самосвідомістю та рівнем морального розвитку людини.

Звернемося до аналізу психологічних підходів до розуміння відповідальності. У психологічній науці відповідальність розглядається як:

1. Основа внутрішньої саморегуляції та самовизначення зрілої особистості, що ґрунтується на системі цінностей. Вона виражається в усвідомленні людиною причинно-наслідкових зв'язків своїх дій, а також у здатності контролювати свій вплив на зовнішній світ і власне життя [64, 60-61].

2. Механізм контролю за діяльністю суб'єкта щодо виконання прийнятих норм і правил [56].

3. Відданість своїм переконанням, віра у власну моральну правоту та готовність нести відповідальність не тільки за себе, але й за інших людей та якість своїх взаємин з ними [26, 32-37].

4. Свобода вибору, воля та можливості для існування, дотримання моральних принципів, реалізація життєвої позиції та самоактуалізація особистості (Ж. Піаже [69]).

В. Савчин [47; 48] зазначає, що психологічний погляд на відповідальність, на відміну від педагогічного, охоплює всі етапи розвитку людини, починаючи з дитинства. Перші прояви відповідальності у дітей можна спостерігати у їхньому прагненні до самостійності, яке виражається у фразі «я сам». З часом це відчуття розвивається і переростає у зрілі переконання дорослої людини, такі як «Я знаю, що роблю» та «Я маю право діяти на власний розсуд». На психологічному рівні відповідальність формується завдяки інтеграції всіх психічних функцій, суб'єктивному сприйняттю світу, оцінці власних емоційних ресурсів та ставленню до обов'язку і свободи волі.

Розвиток відповідальності у особи відбувається у тісному зв’язку з характерними рисами суспільного розвитку на конкретному історичному етапі. Підлітки та молодь стикаються з новими викликами, що вимагають від них самостійності та ініціативності. Ці якості допомагають їм пристосуватися до динамічних змін навколишнього середовища та сприяють їхньому особистісному розвитку. Таким чином, відповідальність є важливою характеристикою особистості, яка відображає активність її «Я», якість її діяльності та її життєву позицію.

Важливим аспектом підготовки фахівців для дипломатичної служби є усвідомлення ними відповідальності за свою діяльність на міжнародній арені. Дипломати повинні розуміти не лише важливість своєї ролі у формуванні зовнішньої політики країни, а й вплив кожного рішення на міжнародні відносини, національні інтереси та безпеку. Відповідальність за прийняті рішення, комунікацію з іноземними партнерами та виконання дипломатичних обов’язків вимагає високого рівня професіоналізму та етики, оскільки помилки можуть призвести до серйозних політичних, економічних чи навіть гуманітарних наслідків. Тому виховання відповідальності є украй важливим елементом підготовки фахівців у цій сфері.

Відповідальність також відіграє важливу роль у психологічній терапії та консультуванні. Для досягнення психологічного розвитку та самореалізації люди повинні брати на себе відповідальність за свої рішення та дії. Психологи допомагають їм у цьому процесі, сприяючи розумінню власної відповідальності та прийняттю конструктивних рішень для досягнення особистих цілей. Гештальт-терапія розглядає багато неврозів як результат нездатності людини повністю відповідати за свої почуття, думки та дії, тобто за своє «Я». Фредерік Перлз, засновник цього напряму, підкреслював, що саме ця нездатність може стати причиною психологічних труднощів. Водночас важливо пам’ятати, що самостійність та незалежність мають свої межі. Батьки відповідають за своїх дітей, лікарі – за пацієнтів. Важливо вміти розрізняти сфери власної відповідальності та сфери відповідальності інших людей. Гармонійне

поєднання відповідальності та свободи є необхідною умовою для формування зрілої та автентичної особистості [23; 25].

В індивідуальному та сімейному консультуванні [46] одним із найважливіших завдань є сприяти тому, щоб клієнт усвідомив свою відповідальність за власне життя, а не покладав її на інших людей. Без цього неможливо досягти позитивних результатів. Лише тоді, коли людина відчуває себе відповідальною за те, що з нею відбувається, вона буде готова докладати зусиль для зміни ситуації. Важливо допомогти клієнту зрозуміти, як він може впливати на своє життя та як взяти на себе відповідальність за свої дії та рішення. Це може стати вирішальним кроком на шляху до позитивних змін.

У психологічному контексті відповідальність розглядається як поєднання ініціативи, мотивації, почуття обов'язку та усвідомлення необхідності. Коли особистісна активність та індивідуальність людини взаємодіють з системою необхідності, відповідальність набуває значення корисності для суспільства, інших людей, а також виражає суспільну потребу в особистості та її гідності.

Історично склалося так, що гуманістичний та когнітивний напрями в психології першими ініціювали дослідження відповідальності як психологічного конструкту, що підтверджується аналізом наукових праць [49].

За концепцією А. Маслоу [32], самоактуалізація є ключовим фактором повноцінного розвитку особистості, який забезпечує гармонійне задоволення всіх основних біологічних потреб людини та прагнення до самореалізації. Однак самоактуалізація не є абстрактним поняттям – вона неможлива без активної участі людини в своєму житті. А. Маслоу підкреслював, що цей процес завжди виявляється у конкретних діях, вчинках та виборах, які людина робить. Це свідчить про її внутрішню активність, ініціативу та відповідальність за прийняті рішення. Здатність правильно і своєчасно робити життєві вибори, орієнтуючись на власні цінності та цілі, є важливим елементом процесу самоактуалізації. А. Маслоу також зазначав, що ідеальна модель особистості передбачає не тільки здатність до реалізації своїх потенціалів, але й вміння нести відповідальність за свої вибори, а також здатність до свободи вибору, що

є основою для її розвитку та щастя. Відповідальність за свої дії та вчинки є невід'ємною частиною шляху до самоактуалізації.

Карл Роджерс [46] також поділяв схоже розуміння відповідальності, вважаючи самовизначення однією з основних характеристик людської природи. Він підкреслював, що кожна людина несе відповідальність за своє життя і за те, як вона реагує на навколишній світ. Згідно з його поглядами, самовизначення є суттєвим аспектом особистісного розвитку, що дозволяє людині здійснювати усвідомлений вибір у відповідь на життєві обставини. К. Роджерс вважав, що людина має внутрішню свободу і здатність до самоконтролю, що робить її відповідальною за свою ситуацію, поведінку та взаємини з іншими. Самовизначення включає в себе не лише усвідомлення своїх бажань і цілей, але й готовність відповідати за свої вчинки та прийняті рішення, що є необхідною умовою для розвитку особистості і досягнення гармонії.

Згідно з когнітивною теорією Дж. Роттера [88], важливим елементом психологічного сприйняття відповідальності є поняття локусу контролю. Це поняття описує уявлення людини щодо того, наскільки вона вважає себе відповідальною за керування своєю діяльністю та вплив на події, що відбуваються в її житті. У рамках цього підходу відповідальність може бути внутрішньою (інтернальною), коли особа схильна пояснювати свої успіхи і невдачі завдяки власним здібностям, характеру та діям, або зовнішньою (екстернальною), коли людина перекладає відповідальність за свої події на зовнішні фактори, такі як інші люди, обставини, доля або випадковість.

Відповідно до теорії Дж. Роттера [88], інтернальний та екстернальний локуси контролю є сталими особистісними характеристиками, які формуються в процесі соціалізації. Інтернали відрізняються більшою послідовністю поведінки, а їхні зміни є менш значними, ніж у екстерналів. Інакше кажучи, інтернали, як правило, дотримуються сталих моделей поведінки, тоді як екстернали можуть поводитися менш передбачувано. Якщо інтернали змінюють свою поведінку, то це зазвичай відбувається відповідно до їхньої внутрішньої мотивації та схильностей. У випадку екстерналів, їхні поведінкові

зміни можуть бути менш послідовними та залежними від зовнішніх факторів, інших людей чи ситуацій.

Р. Білокінь [8] узагальнює ці два аспекти відповідальності таким чином:

- Внутрішня відповідальність – це особистий вибір та внутрішні переконання людини. Особа сама встановлює для себе правила поведінки, керується власними нормами, усвідомлює свої обов'язки та добровільно їх виконує. Цей вид відповідальності є позитивним, особистим, добровільним та спрямованим на майбутнє.

- Зовнішня відповідальність – це суспільні обмеження та примусові заходи, включаючи правові норми та покарання за їх порушення. Особа може нести відповідальність перед суспільством чи законом через зовнішні обставини, такі як законодавчі вимоги або покарання. Цей вид відповідальності є негативним, суспільним, примусовим та спрямованим на минуле.

Згідно з екзистенціалістичним поглядом Ірвіна Ялома, відповідальність полягає в здатності людини робити усвідомлений вибір та займати власну авторську позицію. Для цього людина повинна вміти аналізувати варіанти та передбачати наслідки своїх дій.

В сучасній українській психології відповідальність є предметом активного дослідження. Вітчизняні науковці розглядають відповідальність як психологічне поняття, що відображає ставлення людини до суспільства та загальнолюдських цінностей. Її сутність полягає у дотриманні моральних обов'язків та професійних стандартів, але вона не обмежується лише цим, охоплюючи також правові та інші соціальні аспекти. Відповідальність є складним і багатогранним явищем, яке характеризує зрілість людини як особистості та члена суспільства [8].

І. Бех [6] вважає відповідальність важливою особистісною якістю, що ґрунтується на усвідомленні людиною свого обов'язку та повинності. Це усвідомлення базується на визнанні власної ролі в суспільстві, власних переконань та моральних принципів. Відповідальність є важливим мотивом для дій та розглядається як ідеалістична якість, що сприяє моральному розвитку особистості. Важливо, щоб відповідальність не використовувалася лише для

досягнення особистих цілей. Моральна рефлексія передбачає здатність людини усвідомлювати свої прагнення, передбачати наслідки своїх дій, враховуючи власні переконання та погляди інших, а також вміти узгоджувати цілі із засобами їх досягнення.

З позиції М. Савчина [47, 48], відповідальність є багатогранним проявом активності особистості, однією з найважливіших її властивостей. Відповідальність включає когнітивні, емоційно-мотиваційні та поведінкові компоненти, а внутрішня відповідальність є головним критерієм моральної зрілості. Людина стає відповідальною, зіштовхуючись із життєвими ситуаціями, що сприяє формуванню почуття обов'язку, особливо у професійній сфері.

Українська вчена Т. Титаренко [62] у своїх дослідженнях наголошує на взаємозв'язку між відповідальністю та свободою. Відповідальність є логічним продовженням свободи, що об'єднує окремі дії людини в єдиний життєвий шлях.

Таким чином, вітчизняні науковці, досліджуючи відповідальність, наголошують на її зв'язку зі зрілістю особистості. Відповідальність проявляється у здатності вільно обирати, визначати цілі та шляхи їх досягнення. Свобода ж передбачає ініціативність у прийнятті рішень, глибоке розуміння ситуації та вміння контролювати власні егоїстичні потреби.

В цілому, в психологічних дослідженнях відповідальність розуміється як усвідомлення людиною соціальних норм та здатність передбачати наслідки своїх дій. Відповідальність є внутрішнім мотиватором відповідальної поведінки, що ґрунтується на розумінні суспільних цілей. Вона також передбачає обрану лінію поведінки, яка проявляється у систематичному виконанні обов'язків та завершенні покладених завдань.

1.2. Структурна організація особистісної відповідальності

У психологічній науці спостерігається плюралізм підходів до визначення та структурування відповідальності. Не існує єдиної, загальновизнаної теорії чи

моделі, яка б охоплювала всі аспекти цього складного феномена. Традиційно, відповідальність розглядається як інтегративна якість особистості, що включає такі компоненти, як чесність, справедливість, принциповість, здатність прогнозувати наслідки власних дій та ідентифікувати себе як суб'єкта життєдіяльності. Проте, ефективна реалізація цих якостей можлива лише за умови розвитку емоційної сфери особистості, зокрема, емпатії та чуйності до інших. Окрім того, важливим аспектом відповідальності є вольовий компонент, який забезпечує здатність до виконання обов'язків. Цей компонент включає такі якості, як наполегливість, старанність, стійкість та витримка. Отже, відповідальність є багатогранним явищем, яке проявляється не тільки на рівні характеру, але й охоплює емоційно-чуттєву сферу, когнітивні процеси (сприйняття, усвідомлення) та поведінкові аспекти особистості [73].

Зазначені явища зазвичай характеризуються як складові відповідальності, які природно розгортаються лише в процесі її реалізації. Аналіз наукових джерел дозволяє виокремити три ключові етапи цього процесу:

- **усвідомлення відповідальності в перспективі**. Цей етап передбачає здатність особи оцінювати ситуацію, розглядати альтернативи та прогнозувати можливі наслідки власного вибору. Він є основою для прийняття зважених рішень. Проте, як зазначав американский психолог Дж. Б'юдженталь (James F.T. Bugental), повнота усвідомлення завжди обмежена – людина не здатна врахувати всі можливі фактори й наслідки, проте це не звільняє її від необхідності діяти та брати на себе відповідальність за свої рішення. Цей рівень відповідальності також пов'язаний із рефлексією та ціннісно-мотиваційними установками, які визначають, як людина аналізує ситуацію та обирає напрям дій.

- **усвідомлення відповідальності в актуальному часі**. На цьому етапі відбувається безпосередній вибір, коли одна з альтернатив отримує перевагу на підставі конкретних обставин, індивідуальних пріоритетів та морально-етичних норм. Ф. Василюк [9] підкреслює, що процес прийняття рішень часто супроводжується внутрішнім конфліктом, оскільки людина змушена балансувати між власними бажаннями, соціальними очікуваннями та

моральними переконаннями. Крім того, у цей момент проявляється рівень самосвідомості особи – наскільки вона готова довіряти власним судженням і діяти відповідно до своїх принципів.

- прийняття відповідальності в ретроспективі. Після здійснення вибору людина стикається з необхідністю визнати свою причетність до його наслідків – як позитивних, так і негативних. Цей аспект відповідальності є критично важливим для особистісного зростання, оскільки сприяє розвитку саморефлексії, усвідомленню власних помилок і формуванню більш відповідального підходу до майбутніх рішень. Визнання власного авторства за прийняті рішення та їхні наслідки також відіграє роль у зміцненні інтернальності – концепції, яку запропонував Дж. Роттер [88]. Інтернальність передбачає, що людина сприймає себе як основне джерело впливу на події свого життя, а не покладається на зовнішні обставини чи випадковість.

Таким чином, відповідальність проявляється як динамічний процес, що охоплює три аспекти: прогнозування наслідків вибору, прийняття рішення та осмислення його наслідків. Кожен із цих рівнів взаємопов’язаний і впливає на подальший розвиток відповідальної поведінки особи.

Українські науковці (Т. Алексєєва [1], І. Гамула [10], А. Куриця [27], М. Савчин [48], Ю. Сичевський [50]) пропонують розглядати структуру відповідальності як інтеграцію трьох ключових компонентів: когнітивного (інтелектуального, гностичного, пізнавального), емоційно-вольового (мотиваційного) та практичного (операційного, діяльнісно-поведінкового). Для глибшого розуміння сутності відповідальності, кожен з цих компонентів потребує окремого розгляду.

Когнітивний компонент відповідальності охоплює систему знань, які особистість набуває в процесі свого розвитку. Він включає уявлення про природу відповідальності, її сутність, обов’язки, соціальні та етичні норми, а також практичні аспекти відповідальної поведінки. Це не лише знання про те, що таке відповідальність, а й розуміння її ролі у взаємодії з іншими людьми та суспільством загалом. Крім цього, когнітивний компонент передбачає вміння аналізувати ситуацію, оцінювати можливі варіанти дій та прогнозувати

наслідки своїх вчинків. Важливим аспектом є усвідомлення необхідності дотримання зобов’язань, навіть якщо вони не завжди приносять миттєву вигоду. Розвинена когнітивна складова відповідальності сприяє формуванню самоконтролю, здатності брати на себе ініціативу та приймати обґрунтовані рішення. Таким чином, цей компонент забезпечує особистості орієнтири для ухвалення морально та соціально прийнятних рішень. Без належного рівня когнітивної усвідомленості відповідальність залишається лише формальністю або вимушеним обов’язком, а не усвідомленим внутрішнім принципом [28, 47].

Емоційно-мотиваційний компонент відповідальності визначає внутрішні спонукальні сили, які впливають на поведінку особистості. Він охоплює систему цінностей, переконань та мотивів, що спонукають людину діяти відповідально та дотримуватися соціально прийнятних норм. Саме цей компонент визначає, наскільки особистість готова не лише усвідомлювати відповідальність, а й активно проявляти її у своїх вчинках. Важливою складовою є емоційна реакція на відповідальність: відчуття морального задоволення при виконанні зобов’язань, гордість за досягнення, а також почуття провини чи розчарування у разі невдачі або порушення взятих на себе обов’язків. Емоційний аспект не лише посилює мотивацію до відповідальної поведінки, а й допомагає особистості коригувати свої дії, роблячи їх більш усвідомленими та обґрунтованими. Крім того, цей компонент відображає готовність брати на себе нові обов’язки, приймати виклики та долати труднощі. Він формує мотиваційну стійкість людини, допомагаючи їй діяти в ситуаціях невизначеності, ризику чи соціального тиску. Чим більше особистість внутрішньо мотивована до відповідальної поведінки, тим меншою мірою вона залежить від зовнішнього контролю та винагород, діючи не через страх покарання, а через внутрішнє прагнення до самореалізації та гармонії зі своїми моральними цінностями [20; 21; 24].

Поведінковий компонент відповідальності знаходить свій вираз у конкретних діях та вчинках особистості, які відповідають етичним, соціальним і моральним нормам. Він є видимим проявом відповідальності та демонструє, наскільки особа здатна не лише усвідомлювати та відчувати відповідальність, а

й реалізовувати її на практиці. Цей компонент включає низку важливих якостей, серед яких цілеспрямованість, наполегливість, організованість, самоконтроль, ініціативність, дисциплінованість, а також здатність до самостійного прийняття рішень. Важливу роль відіграє вольовий контроль, який дозволяє особистості діяти відповідно до взятих на себе зобов'язань, навіть у складних чи невигідних для неї умовах.

Окрім цього, поведінковий компонент включає вміння брати на себе відповідальність не лише за власні рішення, а й за колективні завдання, що особливо важливо в соціальній та професійній діяльності. Він відображає здатність людини долати труднощі, дотримуватися обіцянок, не ухилятися від обов'язків і діяти відповідно до прийнятих норм та стандартів [27; 36; 48].

Лише завдяки взаємодії всіх компонентів – когнітивного, емоційно-мотиваційного та поведінкового – відповідальність стає не просто декларативним поняттям, а реальним механізмом саморегуляції, який дозволяє особистості усвідомлено керувати своїм життям, приймати обґрунтовані рішення та нести за них відповідальність.

1.3. Відповідальність в контексті професійної діяльності

Досягнення ефективності в дипломатичній діяльності та реалізація довгострокових зовнішньополітичних стратегій держави стають можливими завдяки підвищенню професіоналізму фахівців цієї сфери. Оптимізація діяльності дипломатів та інших представників зовнішньополітичної сфери можлива через вдосконалення їхньої психічної організації: розвиток свідомої регуляції та самоконтролю, посилення ділової активності, а також формування відповідального ставлення до поставлених завдань, процесу переговорів та їхніх результатів. Усе це вказує на важливість феномена професійної відповідальності в дипломатичній діяльності.

Проблема професійної відповідальності є критичною для забезпечення стабільності міжнародних відносин, уникнення кризових ситуацій і підтримання позитивного іміджу держави на світовій арені. Дипломатична

діяльність передбачає не лише глибокі знання міжнародного права, економіки та політики, а й високий рівень етичної відповідальності, дисципліни та стратегічного мислення.

Неправильні рішення, необачні висловлювання або недбалість у виконанні обов'язків можуть мати далекосяжні наслідки для безпеки країни та міжнародної стабільності. Історія знає чимало випадків, коли дипломатична недбалість або неетична поведінка ставали причинами міжнародних конфліктів або погіршення міждержавних відносин.

Отже, професійна відповідальність фахівців зовнішньополітичної сфери є запорукою надійності та ефективності дипломатії. Вона вимагає не лише високого рівня професійної підготовки, а й здатності до самоконтролю, емоційної стійкості, стратегічного бачення та усвідомлення відповідальності за кожне прийняте рішення та його наслідки для держави та міжнародного співтовариства.

Дослідники по-різному тлумачать професійну відповідальність. На основі аналізу наукової літератури можна виділити 5 основних груп визначень:

1. *Професійна відповідальність як ідентифікація з колективом*. Наприклад, В. Шусть [76] характеризує професійну відповідальність як здатність особистості відчувати себе частиною професійної спільноти та поділяти її цінності та цілі. Це визначення акцентує увагу на соціальному аспекті професійної відповідальності. Воно передбачає, що людина, яка є професійно відповідальною, не тільки виконує свої обов'язки, але й відчуває свою приналежність до колективу, організації чи професійної групи. Вона ідентифікує себе з ними, поділяє їхні цінності та прагне досягти спільних цілей.

2. *Професійна відповідальність як контроль за діяльністю*. Зокрема, А. Орлов [36] визначає професійну відповідальність як здатність особи контролювати свою діяльність відповідно до встановлених норм і правил. Запропоноване визначення підкреслює нормативний аспект професійної відповідальності. Воно означає, що людина, яка є професійно відповідальною, усвідомлює існування певних правил і стандартів, що регулюють її професійну діяльність, і прагне їм відповідати. Вона здатна контролювати свої дії,

оцінювати їх з точки зору відповідності цим нормам і нести відповідальність за їх порушення.

3. *Професійна відповідальність як соціальна та особистісна цінність*. Так, О. Ковальчук [20; 21] характеризує професійну відповідальність як важливу цінність як для окремої людини, так і для суспільства в цілому, яка відображається у професійній діяльності, суспільній свідомості, науці та практиці. Це визначення розглядає професійну відповідальність як цінність, що має значення на різних рівнях – особистому, соціальному та професійному. Воно підкреслює, що професійна відповідальність є не тільки необхідною умовою успішної професійної діяльності, але й важливим фактором розвитку суспільства, науки та практики.

4. *Професійна відповідальність як механізм смислоутворення*. Наприклад, М. Савчин [47; 48] вважає, що професійна відповідальність – це процес, за допомогою якого людина надає сенс своїй професійній діяльності, приймаючи на себе обов'язки. Визначення вченого акцентує увагу на психологічному аспекті професійної відповідальності. Воно розглядає її як механізм, що допомагає людині усвідомити значення своєї роботи, відчути свою причетність до важливих справ та отримати задоволення від виконання своїх обов'язків.

5. *Професійна відповідальність як усвідомлення та добровільне виконання професійних обов'язків.* Зокрема, О. Лазорко [28] характеризує професійну відповідальність як міру усвідомлення людиною своїх професійних обов'язків та її готовність добровільно їх виконувати. Запропоноване визначення підкреслює добровільний характер професійної відповідальності. Воно означає, що людина, яка є професійно відповідальною, не тільки усвідомлює свої обов'язки, але й добровільно бере на себе відповідальність за їх виконання. Особа не потребує постійного контролю та примусу, оскільки керується внутрішніми мотивами та ціннісними орієнтирами.

Важливо зазначити, що ці визначення не є взаємовиключними, а скоріше відображають різні аспекти професійної відповідальності. У реальному житті

професійна відповідальність проявляється як комплексна якість, що включає всі ці змістовні компоненти.

Незважаючи на різноманітні трактування поняття «професійна відповідальність», більшість дослідників сходяться на думці, що ця якість особистості відіграє вирішальну роль у забезпеченні ефективності професійної діяльності в різних сферах. Професійна відповідальність тісно пов'язана з локусом контролю (тобто, з тим, де людина бачить причину успіхів та невдач – у собі або в зовнішніх обставинах) та успішністю в професійній діяльності. Розвиток професійної відповідальності сприяє формуванню у особистості навичок прогнозування та цілепокладання, допомагає у створенні життєвих та професійних планів, сприяє розвитку вольових якостей та переосмисленню ціннісно-мотиваційних орієнтирів. Все це, в свою чергу, позитивно впливає на продуктивність та якість роботи [77, 236].

М. Савчин [47] та Л. Татомир [60] виокремлюють 2 основних критерії прийняття особою відповідальності:

1. Узгодженість необхідності з бажаннями та потребами особистості. Людина відчуває відповідальність за завдання або обов'язок тоді, коли вони мають для неї особистий сенс і відповідають її власним потребам та бажанням. Цей критерій підкреслює важливість мотиваційного аспекту відповідальності. Людина не буде відчувати себе відповідальною за щось, що для неї не має значення або суперечить її цінностям. Відповідальність виникає тоді, коли людина усвідомлює, що виконання певного завдання або обов'язку сприяє досягненню її власних цілей, задоволенню її потреб або відповідає її цінностям. У такому випадку, завдання або обов'язок стає для людини особисто значущим, і вона відчуває внутрішню потребу його виконати.

2. Смисловий конфлікт. У професійній діяльності людина часто стикається з ситуаціями, коли її власні прагнення та цілі можуть суперечити вимогам зовнішнього середовища або професійним стандартам. Розв'язання цих конфліктів є важливим фактором формування відповідальності. Цей критерій акцентує увагу на тому, що відповідальність часто формується в умовах конфлікту. Людина може відчувати внутрішній конфлікт між своїми

бажаннями та необхідністю виконувати певні обов’язки. Цей конфлікт може бути пов’язаний з різними аспектами професійної діяльності, такими як етичні дилеми, розбіжності з керівництвом або колегами, необхідність виконувати неприємну роботу тощо. Розв’язання таких конфліктів потребує від людини здатності долати внутрішні суперечності, приймати рішення та брати на себе відповідальність за їх наслідки. Саме в процесі розв’язання смислових конфліктів людина усвідомлює важливість відповідальності та формує у себе здатність її проявляти.

Обидва ці критерії є важливими для розуміння сутності відповідальності. Вони показують, що відповідальність є не тільки зовнішньою вимогою, але й внутрішнім переживанням, яке залежить від особистих потреб, цінностей та здатності людини розв’язувати смислові конфлікти.

Значна кількість досліджень, проведених серед представників різних професій, спрямовані на уточнення поняття професійної відповідальності та створення її структурних моделей.

Українська дослідниця О. Тітаренко [63], яка працює в галузі управління, запропонувала наступну структуру професійної відповідальності:

— суб’єкт відповідальності (той, хто несе відповідальність за певні дії або рішення. У професійному контексті це може бути окремий працівник, група людей або організація в цілому);

— об’єкт відповідальності (те, за що людина або організація відповідає. Це можуть бути конкретні завдання, проекти, результати діяльності або навіть поведінка);

— інстанція (той, хто контролює виконання обов’язків та оцінює результати діяльності суб’єкта відповідальності. Це можуть бути керівники, колеги, клієнти або навіть суспільство в цілому);

— час і простір відповідальності (конкретні умови, в яких відбувається діяльність та оцінюється відповідальність. Час може стосуватися термінів виконання завдань, а простір може визначати місце, де відбувається діяльність).

Ця структура може слугувати корисним інструментом для аналізу відповідальності в управлінні та інших професійних сферах. Вона дозволяє

розглядати відповідальність як систему, в якій суб'єкт взаємодіє з об'єктом під контролем певних інстанцій, у конкретних часових та просторових межах.

О. Іваненко [16, 10-13] наголошує, що професійна відповідальність є відображенням взаємозв'язку між особистістю та колективом, до якого вона належить, у контексті встановлених норм поведінки. Дослідниця розглядає два основних аспекти відповідальності:

1. Відповідальність як реакція колективу на дії особистості. Колектив може позитивно або негативно реагувати на дії окремих його членів. Позитивна реакція може включати в себе визнання, схвалення або винагороду, тоді як негативна реакція може включати в себе критику, осуд або покарання.

2. Відповідальність як реакція особистості на вимоги колективу. Особа, яка є членом колективу, повинна відповідати певним вимогам та очікуванням. Ці вимоги можуть стосуватися професійних обов'язків, поведінки, дотримання правил та норм, прийнятих у колективі.

Відповідно до теорії дослідниці, відповідальність є складною системою взаємовідносин між людьми (робочим колективом) в рамках необхідної поведінки та соціальних вимог до особистості, та включає в себе обов'язок звітувати за свої дії.

О. Лазорко [28] дотримується іншої точки зору, визначаючи професійну відповідальність як міру усвідомлення та добровільного виконання особистістю своїх професійних обов'язків. З цієї позиції, дослідниця вважає обґрунтованим використання термінів «професійна відповідальність» та «відповідальність» як синонімів. Інакше кажучи, професійна відповідальність є окремим випадком загальної відповідальності, тому немає необхідності розділяти ці поняття. Людина, яка є відповідальною в цілому, також буде відповідальною і у своїй професійній діяльності.

О. Лазорко визначає три основні компоненти професійної відповідальності: соціальний, правовий та морально-етичний. Соціальний компонент відображає відповідальність людини перед суспільством, колективом, організацією, в якій вона працює. Він передбачає усвідомлення соціальної значущості своєї професійної діяльності та її впливу на інших

людей. Правовий компонент означає дотримання правових норм та законодавства, що регулюють професійну діяльність. Людина, яка є професійно відповідальною, усвідомлює свої права та обов'язки, а також відповідальність за їх порушення. Морально-етичний компонент стосується дотримання моральних принципів та етичних норм у професійній діяльності. Він передбачає чесність, порядність, справедливість, повагу до інших людей та відповідальність за свої дії [28].

З позиції дослідників, як вивчали особливості розвитку професійної відповідальності здобувачів освіти, зокрема майбутніх фахівців ракетно-космічної (Н. Крошка [24; 25]), соціальних працівників (О. Патинок [39-41]), менеджерів (А. Орлов [36]), майбутніх прикордонної (Ю. Сичевський [50]) та аграріїв (В. Шусть [76]), її структура є поєднанням кількох компонентів: гностичного (когнітивного, пізнавального, інтелектуального), операційного (діяльнісного, практичного, поведінкового) та вольового (емоційного, мотиваційного).

Гностичний (когнітивний, пізнавальний, інтелектуальний) компонент охоплює систему засвоєних особистістю знань про сутність відповідальності, її предмет, обов'язки, завдання, норми поведінки тощо. Він включає в себе знання про інстанцію, якість володіння конкретними діями та розуміння різних ситуацій поведінки. Тобто, людина повинна чітко усвідомлювати, за що вона відповідає, які її обов'язки та завдання, які існують правила та норми поведінки, хто контролює виконання цих обов'язків та які можуть бути наслідки її дій.

Операційний (діяльнісний, практичний, поведінковий) компонент виявляється у виборі та реалізації певної лінії поведінки, конкретних вчинків, які виникають з норм відповідальності. Він передбачає здатність людини застосовувати свої знання та вміння на практиці, виконувати свої обов'язки, досягати поставлених цілей. Важливо зазначити, що цей компонент також включає в себе вміння адаптуватися до змінних умов, знаходити рішення у складних ситуаціях та нести відповідальність за свої дії.

Вольовий (емоційний, мотиваційний) компонент включає ієрархічну систему смислів і мотивів соціальної відповідальної поведінки, а також пов’язані з нею емоційні переживання. Він забезпечує емоційну та мотиваційну основу відповідальності, включаючи такі якості, як наполегливість, рішучість, самодисципліна та здатність долати труднощі. Людина, яка є відповідальною, не тільки усвідомлює свої обов’язки та вміє їх виконувати, але й має внутрішню мотивацію для цього, відчуває емоційну залученість та переживає за результати своєї діяльності.

На думку української дослідниці О. Патинок [40; 41], професійна відповідальність є ключовим елементом будь-якої професійної діяльності та проявляється у практичних аспектах роботи фахівця, таких як: особистісний аспект (особа відчуває відповідальність за свою роботу, за її якість та результати, відповідально ставиться до себе як до професіонала, дбає про свій професійний розвиток та підвищення кваліфікації); функціональний аспект (особа відповідально виконує свої професійні функції, дотримується встановлених правил та стандартів, а також вміє приймати рішення та нести за них відповідальність); предметно-орієнтований аспект (людина не тільки виконує свої безпосередні обов’язки, але й прагне до професійного зростання, постійно вчиться та розвивається, а також готова брати на себе нові обов’язки та відповідальність).

Аналізуючи різні підходи до визначення та структури професійної відповідальності, можна дійти висновку, що вона є ключовою психологічною характеристикою фахівця. Професійна відповідальність забезпечує усвідомлене та якісне виконання посадових обов’язків, а також формує готовність нести відповідальність за власні рішення та дії перед собою, колегами, командою та суспільством загалом.

РОЗДІЛ 2.
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СФЕРИ

2.1. Психологічні характеристики дипломатичної діяльності

Професійна діяльність фахівців зовнішньополітичної сфери керується Законами України «Про дипломатичну службу», «Про державну службу» [14; 15], Конституцією України, чинними міжнародними договорами України та іншими законами України, постановами Верховної Ради України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства України.

Згідно з визначенням Е. Сатоу, сучасна дипломатія – це «застосування інтелекту і такту у веденні офіційних відносин між урядами незалежних країн» [89, 3]. Це визначення підкреслює, що дипломатія є не просто механізмом взаємодії між державами, а мистецтвом управління міжнародними відносинами, що ґрунтується на стратегічному мисленні, аналітичних навичках і тонкому розумінні політичного контексту.

Традиційно вважалося, що дипломатія є виключно прерогативою Міністерства закордонних справ. Проте, глобалізація та демократизація призводять до ускладнення професійної дипломатії та навіть ставлять під сумнів територіальні обмеження традиційної дипломатії. З’являються альтернативні дипломатичні представники як всередині країни, так і за її межами, які часто діють незалежно від Міністерства закордонних справ. Отже, дипломатія як професія зазнала значних змін у трактуванні самого поняття, вимогах до кваліфікації фахівців та розумінні повноважень дипломата [59].

З моменту свого зародження в Давній Греції поняття «дипломатія» та його визначення зазнали значної еволюції. Сучасна дипломатія часто асоціюється з епохою, що настала після Вестфальського мирного договору, відомою як «Вестфальська система». Ця система описує міжнародні відносини

після 1648 року, де держави-учасниці визнаються суверенними, незалежними та рівними, а стабільність забезпечується балансом сил, дипломатією та міжнародним правом. Проте, у сучасному світі, зі збільшенням кількості учасників на міжнародній арені, Я. Меліссен запропонував найбільш стисле визначення сучасної зовнішньої політики та дипломатії: «механізм представництва, спілкування та перемовин, за допомогою яких держави та інші міжнародні представники ведуть свої справи» [85, 16].

Згідно з законом «Про дипломатичну службу», «Дипломатична служба – це державна служба особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності посадових осіб дипломатичної служби, пов'язаній з реалізацією зовнішньої політики України, захистом національних інтересів України у сфері міжнародних відносин, а також прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном» [14; 15].

Дипломатична служба України ґрунтується на чітко визначених принципах, які визначають її зміст, завдання та функції. Вони не лише забезпечують ефективне виконання зовнішньополітичної діяльності, а й відображають фундаментальні цінності держави та суспільства. До функцій дипломатичної служби, відповідно до закону «Про дипломатичну службу» відносяться:

1. Патріотизм. Патріотизм є основою діяльності українських дипломатів, адже вони представляють та захищають інтереси своєї країни на міжнародній арені. Це передбачає не лише глибоку відданість державі, а й відповідальність за її міжнародний імідж, репутацію та національні інтереси.

Прояви патріотизму в дипломатії включають захист суверенітету та територіальної цілісності України; підтримку українських громадян за кордоном; популяризацію української культури, мови та традицій у світі.

2. Відстоювання національних інтересів України. Дипломати є носіями зовнішньої політики держави, тому їхньою головною місією є представлення та просування національних інтересів України на всіх рівнях міжнародних відносин. Цей принцип включає в себе взаємодію з міжнародними організаціями для зміцнення позицій України; лобіювання українських

ініціатив у світовій політиці та економіці; протидію зовнішнім загрозам, що можуть підірвати стабільність держави.

3. Пріоритет прав та свобод людини і громадянина. Україна, як демократична держава, визнає та дотримується міжнародних стандартів у сфері прав людини. Дипломати, виконуючи свої обов'язки, мають забезпечувати дотримання прав громадян України за кордоном та сприяти розвитку міжнародного правового співробітництва у цій сфері. Це реалізується шляхом захисту прав українських громадян у разі конфліктних ситуацій за кордоном; допомогою у випадках порушення прав людини, надання юридичних консультацій; співпрацею з міжнародними правозахисними організаціями.

4. Демократизм і законність. Дипломатія України базується на демократичних засадах, що передбачають відкритість, підзвітність та дотримання законодавчих норм у здійсненні зовнішньополітичної діяльності.

Демократичні принципи в дипломатії включають: дотримання міжнародного права; прозорість у зовнішньополітичній діяльності держави; взаємодію з громадянським суспільством для обговорення ключових дипломатичних ініціатив.

5. Гуманізм і соціальна справедливість. Українські дипломати мають діяти, виходячи з принципів гуманізму, поваги до людської гідності та рівності всіх людей. Це проявляється через сприяння розвитку міжнародного співробітництва у сфері гуманітарної допомоги; захист прав українських трудових мігрантів; участь у програмах ООН та інших міжнародних організацій з питань соціального розвитку.

6. Професіоналізм, компетентність, ініціативність. Дипломатична діяльність вимагає високого рівня знань, умінь та навичок. Дипломати повинні не лише досконало володіти зовнішньополітичними питаннями, а й проявляти ініціативність у прийнятті рішень. До ключових якостей дипломата відносяться: ґрунтовні знання міжнародного права та світової політики; високий рівень комунікативної та аналітичної компетентності; вміння швидко адаптуватися до змін у міжнародному середовищі.

7. Об’єктивність, чесність, порядність. Дипломатія потребує бездоганної репутації та моральної стійкості. Дипломати повинні бути об’єктивними у своїх оцінках, чесними у переговорах та відповідальними у виконанні своїх обов’язків. Цей принцип проявляється через використання перевірених джерел інформації; чесність у переговорах та дипломатичних контактах; недопущенні корупційних схем у зовнішньополітичній діяльності.

8. Належне виконання службових обов’язків і дотримання трудової дисципліни. Дипломатична служба передбачає чітке виконання визначених обов’язків, що регулюються законодавством та міжнародними нормами. Це включає вчасне виконання поставлених завдань; відповідальне ставлення до документального супроводу дипломатичних процесів; дотримання регламенту та етичних норм дипломатії.

9. Інші принципи, визначені Законом України «Про державну службу». Ці принципи включають загальні положення щодо державної служби, такі як політична нейтральність, підзвітність суспільству та дотримання антикорупційного законодавства [14].

Отже, принципи дипломатичної служби України є основою ефективної зовнішньополітичної діяльності держави. Вони забезпечують високий рівень професійності українських дипломатів, сприяють зміцненню міжнародного авторитету країни та допомагають у відстоюванні її національних інтересів на міжнародній арені.

Органи дипломатичної служби виконують широкий спектр функцій, спрямованих на розвиток міжнародних відносин та зміцнення безпеки держави:

1. Забезпечення захисту національних інтересів України. Національні інтереси України включають безпеку держави, економічний розвиток, збереження суверенітету, культурну самобутність та міжнародне визнання. Органи дипломатичної служби захищають ці інтереси шляхом участі у міжнародних переговорах, встановлення партнерських відносин з іншими державами та протидії зовнішнім загрозам.

Це реалізується завдяки участі у міжнародних угодах та переговорах; відстоюванні позицій України в ООН, ОБСЄ, НАТО, ЄС та інших організаціях;

протидії гібридним загрозам, включаючи інформаційні атаки та економічний тиск.

2. Реалізація зовнішньополітичного курсу України. Україна прагне розширення міжнародних зв'язків у політичній, економічній, культурній, гуманітарній, науковій та інших сферах. Дипломати сприяють розвитку співпраці з іноземними державами та міжнародними організаціями, що зміцнює міжнародну позицію України. Провідними напрямами є політичне співробітництво (налагодження дипломатичних відносин, участь у міжнародних форумах); економічна дипломатія (залучення інвестицій, розвиток торговельних зв'язків); культурна дипломатія (просування української мови, культури та мистецтва за кордоном).

3. Захист прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном. Дипломати забезпечують підтримку українських громадян за кордоном, особливо в кризових ситуаціях (затримання, депортація, порушення прав). Також вони допомагають українським компаніям у міжнародних торговельних та правових питаннях. До прикладів подібної діяльності можна віднести такі: консульська допомога українцям у разі надзвичайних ситуацій; правовий супровід бізнесу та інвесторів; захист прав трудових мігрантів та студентів за кордоном.

4. Сприяння утвердженню міжнародного авторитету України. Формування позитивного іміджу України як демократичної, миролюбної, надійної держави є одним із ключових завдань дипломатії. Це допомагає залучати інвестиції, зміцнювати довіру міжнародних партнерів та розширювати коло союзників. Така функція реалізується завдяки проведенню міжнародних заходів (форумів, конференцій, виставок); публічної дипломатії (взаємодія з іноземними ЗМІ, соцмережами); промоції успіхів України в економіці, науці, культурі.

5. Захист суверенітету, міжнародної безпеки та територіальної цілісності України. В умовах військової агресії дипломатична служба відіграє критичну роль у захисті держави на міжнародному рівні. До подібних заходів відносяться: міжнародна підтримка України у війні проти агресора;

запровадження та посилення санкцій проти порушників міжнародного права; співпраця з міжнародними партнерами для зміцнення обороноздатності країни.

6. Координація діяльності державних органів щодо реалізації єдиного зовнішньополітичного курсу України. Дипломатична служба забезпечує узгодженість дій всіх державних інституцій, що працюють у сфері міжнародних відносин. Це допомагає уникнути суперечностей та підвищує ефективність зовнішньої політики. Прикладами реалізації цієї функції є взаємодія з Офісом Президента, Міністерством оборони, Мінекономіки; синхронізація дипломатичних заяв із внутрішньою політикою; робота з аналітичними центрами для прогнозування міжнародних тенденцій.

7. Вивчення та аналіз міжнародної ситуації. Дипломати постійно моніторять політичні, економічні та соціальні процеси у світі, щоб адаптувати зовнішньополітичний курс України до нових викликів. До основних напрямів аналітичної роботи відносяться: аналіз геополітичних змін; вивчення економічних тенденцій, що можуть вплинути на Україну; оцінка діяльності міжнародних організацій та їхнього ставлення до України.

8. Надання державним органам інформації для ефективної зовнішньої та внутрішньої політики. Завдяки оперативному аналізу міжнародних подій дипломати допомагають ухвалювати обґрунтовані державні рішення. Це працює завдяки розробці прогнозів щодо міжнародної політики; інформування уряду про нові можливості для співпраці; підготовці звітів про ризики для національної безпеки.

9. Інші завдання відповідно до законодавства України. Органи дипломатичної служби також виконують інші функції, визначені законодавством, які можуть змінюватися залежно від міжнародної ситуації. Прикладами таких завдань є участь у миротворчих місіях; допомога у поверненні культурних цінностей, незаконно вивезених за кордон; організація евакуації українських громадян із зон конфлікту.

Отже, органи дипломатичної служби виконують надзвичайно широкий спектр завдань, від міжнародних переговорів і захисту громадян до зміцнення позицій України у світі. У сучасних умовах їхня роль є ключовою для

забезпечення національної безпеки, економічного розвитку та міжнародного визнання України.

Згідно з позицією Р. Палагусинець [38], сучасна дипломатія перебуває під впливом низки факторів, які формують і розвивають інтелектуальний капітал дипломатичних служб. До ключових чинників автором віднесено:

- Особистість дипломата – його професійні та особистісні якості, рівень освіти, аналітичне мислення, емоційна стійкість та здатність до ефективної комунікації визначають успішність дипломатичної діяльності.

- Технологічний прогрес та цифровізація знань – сучасні інформаційні технології змінюють підходи до збирання, аналізу та використання даних у міжнародних відносинах. Дипломати повинні адаптуватися до цифрових інструментів, швидкого обміну інформацією та кібербезпеки, що стає важливою частиною міжнародної політики.

- Збільшення кількості нових дипломатичних суб'єктів – окрім традиційних державних представників, активну роль у міжнародних відносинах починають відігравати транснаціональні корпорації, міжнародні організації, громадські рухи та навіть окремі впливові особистості, що створює нові виклики та можливості для дипломатичної діяльності.

- Зростання уваги громадянського суспільства до зовнішньої політики – громадські організації, аналітичні центри, незалежні медіа та активісти відіграють дедалі більшу роль у формуванні міжнародного порядку денного, впливаючи на прийняття рішень урядами та дипломатичними установами. Це вимагає від дипломатів гнучкості, прозорості та вміння взаємодіяти з різними суспільними групами.

Таким чином, сучасна дипломатія стає більш динамічною, інтерактивною та залежною від інтелектуального капіталу, що постійно оновлюється під впливом глобальних змін та нових викликів.

Різноманітність інтересів, які представляють учасники дипломатичної діяльності на місцевому, національному та міжнародному рівнях, створює умови для виокремлення різних форм дипломатичної діяльності. Ці форми розрізняються залежно від поставленої мети та засобів її досягнення. Докладно

характеристика сучасних форм дипломатичної діяльності представлена в табл.2.1.

Таблиця 2.1 - Характеристика сучасних форм дипломатичної діяльності

Визначення	Характеристика
Економічна дипломатія	Охоплює питання економічної політики, зокрема роботу делегацій у міжнародних організаціях, що встановлюють стандарти, таких як Світова організація торгівлі (СОТ) та Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР). Цей вид дипломатії також включає: — Координацію з економічною політикою в іноземних державах. Встановлення контактів та співпраця з представниками інших країн для досягнення спільних економічних цілей. — Аналіз іноземних ринків товарів. Вивчення особливостей та тенденцій іноземних ринків для ефективного просування національних товарів та послуг. — Двостороння економічна співпраця. Укладання міжнародних договорів та угод для досягнення взаємної економічної вигоди.
Комерційна дипломатія	Спрямована на створення нових робочих місць, зміцнення фінансового сектору та сприяння міжнародному бізнесу. Для досягнення цих цілей вона включає стимулювання внутрішніх та зовнішніх інвестицій, підтримку експорту та захист економічних інтересів країни на міжнародному рівні. Важливим інструментом є переговори та ініціативи колективної відповідальності з державним і приватним секторами.
Корпоративна дипломатія	Спрямована на підтримку корпоративних інтересів у міжнародному середовищі, налагодження співпраці з міжнародними організаціями та урядами, а також формування позитивного іміджу компанії на глобальному рівні. Важливими аспектами є встановлення партнерських відносин між бізнесом та міжнародними структурами, а також залучення інвесторів.
Ділова дипломатія	Має на меті управління взаємодією між компанією та її партнерами, як державними, так і недержавними, на міжнародному рівні. Особливо актуальною вона є для міжнародних компаній, що працюють на різних ринках та потребують налагодження відносин з різноманітними структурами. Ділова дипломатія включає в себе переговори, міжнародне співробітництво та стратегічне управління відносинами з іноземними партнерами.
Національна дипломатія НУО (неурядові організації)	Громадські організації також відіграють важливу роль у дипломатичній діяльності, спрямовуючи свої зусилля на вирішення міжнародних проблем, таких як захист прав людини, охорона довкілля та боротьба з корупцією. Для досягнення своїх цілей вони активно взаємодіють як з урядовими установами різних країн, так і з міжнародними організаціями, прагнучи вплинути на формування глобального порядку денного.
Парадипломатія та муніципальна дипломатія	Спрямована на розвиток міжнародних відносин у межах конкретного регіону. Це може включати встановлення партнерських зв’язків між містами або регіонами різних країн, налагодження економічного співробітництва та обмін досвідом між муніципалітетами.

На основі аналізу літератури [19; 38; 61; 65; 70; 85; 89] до основних психологічних аспектів сучасної дипломатії можна віднести такі:

—.Інтелектуальний підхід. Фахівці повинні володіти глибокими знаннями у сфері міжнародного права, геополітики, економіки, історії та культури, що дозволяє їм ефективно аналізувати ситуацію, прогнозувати можливі сценарії розвитку подій і приймати виважені рішення.

—.Тактовність та комунікативна майстерність. Такт у дипломатичній діяльності означає здатність вести переговори таким чином, щоб досягати цілей держави, не провокуючи конфлікти, а навпаки – створюючи атмосферу взаєморозуміння та співпраці. Важливим аспектом є дипломатична мова, що передбачає вміння висловлювати навіть складні чи чутливі питання у прийнятній формі.

—.Взаємодія між державами та міжнародними організаціями. Сучасна дипломатія виходить далеко за межі традиційних міждержавних контактів і охоплює роботу з міжнародними організаціями, такими як:

–...СОТ (Світова організація торгівлі) – регулює глобальні торговельні відносини, встановлює правила торгівлі, сприяє вирішенню торговельних суперечок між країнами.

–...ЄБРР (Європейський банк реконструкції та розвитку) – фінансовий інститут, що підтримує економічний розвиток і структурні реформи в країнах Європи, Центральної Азії та Середземномор'я, надаючи кредити та інвестиції для розвитку приватного сектора та інфраструктури.

—.Адаптація до глобальних змін. В сучасному світі дипломатія розвивається під впливом цифрових технологій, зростаючої ролі громадянського суспільства, активної участі нових міжнародних гравців. Зокрема, цифрова дипломатія (e-diplomacy) дозволяє державам ефективно використовувати комунікаційні платформи для зміцнення міжнародного іміджу, а також впливати на громадську думку та формувати міжнародний порядок денний.

—.Відповідальність фахівців. Оскільки рішення, що ухвалюються в дипломатичній сфері, можуть мати глобальні наслідки, на дипломатів

покладається велика відповідальність за забезпечення стабільності, миру та дотримання міжнародного права.

Таким чином, сучасна дипломатія є складним та багатогранним процесом, що поєднує традиційні методи взаємодії між державами з новими викликами глобалізованого світу.

2.2. Професійні якості фахівців зовнішньополітичної сфери

Згідно з законом «Про дипломатичну службу», «Дипломатичний працівник – державний службовець, який виконує дипломатичні або консульські функції в Україні чи за кордоном та має відповідний дипломатичний ранг» [14; 15].

Дипломатичний працівник – це висококваліфікований спеціаліст, який поєднує знання у сфері міжнародних відносин, права, економіки, культури та комунікацій. Його головне завдання – представляти інтереси України на міжнародній арені, вибудовувати конструктивний діалог із представниками інших держав, аналізувати політичні та економічні тенденції, а також забезпечувати ефективну реалізацію зовнішньополітичного курсу країни.

До основних особистісно-професійних якостей дипломатичного працівника відносяться такі [17; 38; 43; 65]:

1. Глибоке розуміння зовнішньої політики України – дипломат повинен чітко усвідомлювати національні інтереси та стратегічні цілі держави, а також вміти аргументовано відстоювати їх на міжнародному рівні.

2. Аналітичне мислення – вміння працювати з великими обсягами інформації, критично її оцінювати, визначати тенденції та прогнозувати подальший розвиток подій.

3. Високий рівень комунікативних навичок – здатність чітко та переконливо висловлювати думки в усній і письмовій формі, вести переговори, налагоджувати контакти з представниками інших держав, науковцями, діячами культури та громадськості.

4. Знання мов – володіння офіційними мовами міжнародного спілкування, а також мовою країни перебування є обов’язковим для ефективної роботи в дипломатичній сфері.

5. Емоційна стійкість та вміння працювати в стресових умовах – дипломатичний працівник часто стикається з кризовими ситуаціями, де необхідно зберігати спокій, приймати виважені рішення та діяти оперативно.

6. Організованість та відповідальність – здатність ефективно планувати свою роботу, дотримуватися протоколу та виконувати завдання якісно й у встановлені терміни.

7. Гнучкість та адаптивність – уміння швидко реагувати на зміни міжнародної ситуації, знаходити компромісні рішення та адаптуватися до особливостей культурного середовища країни перебування.

8. Дипломатичний такт та етикет – вміння дотримуватися дипломатичних норм та правил, проявляти толерантність і повагу до представників інших країн.

9. Висока моральна та громадянська відповідальність – дипломат є обличчям держави, тому його особисті якості, поведінка та висловлювання мають відповідати високим етичним стандартам.

10. Володіння сучасними інформаційними технологіями – здатність працювати з аналітичними системами, базами даних, використовувати цифрові комунікаційні платформи для оперативного обміну інформацією.

До додаткових психологічних якостей дослідники [59; 80; 85] також відносять:

- Високий рівень емпатії – здатність розуміти емоційний стан співрозмовника, що сприяє ефективному веденню переговорів і встановленню довірчих відносин.

- Самоконтроль – уміння керувати власними емоціями, що особливо важливо в конфліктних або напружених ситуаціях.

- Креативність – здатність знаходити нестандартні рішення та підходи у складних дипломатичних питаннях.

- Лідерські якості – вміння надихати інших, вести за собою та брати відповідальність за ухвалення важливих рішень.

- Толерантність до невизначеності – здатність працювати в умовах нестабільності та швидко адаптуватися до змін.

Серед цього великого списку особистісно-професійних якостей важливе місце посідає саме відповідальність. Висока моральна та громадянська відповідальність нерозривно пов’язана з високим рівнем професійної відповідальності, оскільки дипломат є представником держави на міжнародній арені. Саме відповідальність визначає його здатність приймати виважені рішення, діяти в інтересах держави та дотримуватися високих етичних стандартів. З огляду на це, дослідження відповідальності в психологічному контексті є вкрай важливим, адже воно дозволяє глибше зрозуміти механізми її формування, вплив на поведінку та професійну ефективність дипломатичних працівників.

Отже, дипломатична служба – це сфера діяльності, що потребує глибокої професійної підготовки, відповідальності, аналітичного мислення та вміння діяти в інтересах держави. Високий рівень компетентності, аналітичних навичок, комунікативної майстерності та моральної стійкості дозволяють дипломатичному працівнику ефективно виконувати свою місію та сприяти зміцненню міжнародного авторитету України.

2.3. Особливості професійної відповідальності фахівців зовнішньополітичної сфери

На основі теоретичного аналізу поняття «професійна відповідальність» та його співставлення зі специфікою професійної діяльності працівників зовнішньополітичної сфери розглянемо характеристики професійної відповідальності цих фахівців.

На основі концептуальних підходів українських авторів (О. Патинок [41], О. Ковальчук [21], Н. Крошка [25], І. Гамула [10], Ю. Сичевський [50], А. Орлов [36], В. Шусть [76]), можна припустити, що структура професійної

відповідальності фахівця дипломатичної служби має структуру, яка відображає специфіку цієї професії (рис. 2.1).

Рисунок 2.1. - Структурна модель професійної відповідальності фахівця зовнішньополітичної сфери

1. Когнітивний компонент (усвідомлення особистої відповідальності у професійній діяльності). Цей компонент включає:

— **Розуміння ролі та значення професійної відповідальності** – дипломат повинен усвідомлювати, що його дії мають вплив не лише на особисту кар'єру, а й на міжнародний імідж держави.

— **Знання етичних та правових норм** – дипломатичний працівник повинен володіти міжнародним правом, національним законодавством і нормами дипломатичного етикету.

— **Аналітичні здібності** – здатність прогнозувати наслідки своїх рішень та дій на різних рівнях: міжособистісному, державному, міжнародному.

— **Самоусвідомлення та рефлексія** – розуміння власної ролі у формуванні іміджу держави та дипломатичних відносин.

2. Мотиваційний компонент (соціальна відповідальність, інтернальність локусу контролю). Цей компонент включає:

— **Громадянська свідомість** – розуміння дипломатичної служби як інструменту захисту та просування національних інтересів.

— **Законослухняність** – дотримання норм міжнародного та національного права, навіть у ситуаціях, що створюють етичні дилеми.

— **Рефлексія наслідків своїх дій** – здатність оцінювати й прогнозувати можливі політичні, економічні, соціальні та культурні наслідки прийнятих рішень.

— **Моральна свідомість** – усвідомлення відповідальності перед суспільством, державою та міжнародною спільнотою.

— **Альтруїзм** – готовність діяти в інтересах держави та суспільства, навіть якщо це не приносить особистої вигоди.

3. Діяльнісний компонент (реалізація відповідальності у професійних діях та вчинках). Цей компонент відображає, як відповідальність проявляється в практичній діяльності:

— **Прийняття обґрунтованих рішень** – ухвалення рішень на основі об’єктивного аналізу, а не емоційних чи ситуативних факторів.

— **Дотримання професійних та етичних стандартів** – виконання службових обов’язків відповідно до норм міжнародної дипломатії.

— **Управління кризовими ситуаціями** – швидка й ефективна реакція на непередбачувані події без порушення дипломатичних норм.

— **Комунікативна відповідальність** – точність і коректність у висловлюваннях, врахування можливих інтерпретацій сказаного.

— **Захист інтересів держави** – дипломатична діяльність має бути спрямована на підтримку стратегічних національних цілей.

За результатами теоретичного аналізу професійна відповідальність фахівця зовнішньополітичної сфери може бути визначена як професійно-важлива якість співробітника, що включає когнітивний, мотиваційний та діяльнісний компоненти, які визначаються специфікою професійної діяльності.

РОЗДІЛ 3.
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА»

3.1. Етапи та методики дослідження

Мета – емпірично дослідити особливості професійної відповідальності здобувачів спеціальності «Зовнішня політика».

В основу дослідження покладено *припущення* про те, що професійна відповідальність майбутніх фахівців зовнішньополітичної сфери характеризуються певною специфікою, що проявляється у змісті її структурних компонентів: когнітивного (усвідомлення особистої відповідальності у професійній діяльності), мотиваційного (соціальна відповідальність; інтернальність локус контролю) та діяльнісного (реалізація відповідальності у професійних діях та вчинках).

Завдання дослідження:

1. Сформувати пакет психодіагностичних методик для перевірки гіпотези.
2. Підібрати вибірку респондентів для проведення емпіричного дослідження.
3. Дослідити когнітивний компонент професійної відповідальності, зокрема усвідомлення особистої відповідальності у професійній діяльності.
4. Визначити мотиваційний компонент професійної відповідальності, зосередившись на соціальній відповідальності та інтернальності локусу контролю.
5. Проаналізувати діяльнісний компонент відповідальності, тобто реалізацію відповідальності у професійних діях і вчинках.
6. Здійснити кількісний і якісний аналіз отриманих даних.
7. Сформулювати рекомендації щодо розвитку професійної відповідальності у здобувачів спеціальності «Зовнішня політика».

Емпіричне дослідження проводилось на базі навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Дослідницьку вибірку склали 56 здобувачів освіти спеціальності «Зовнішня політика» віком 25-28 років.

Дослідження проводилося в три етапи.

Перший етап – здійснення теоретичного аналізу наукової літератури з проблеми професійної відповідальності, визначення її сутності, структурних компонентів та специфіки прояву у фахівців зовнішньополітичної сфери. Визначення підходів до вивчення когнітивного, мотиваційного та діяльнісного компонентів професійної відповідальності.

Другий етап – підбір та обґрунтування надійного пакету психодіагностичних методик для емпіричного вивчення професійної відповідальності майбутніх фахівців зовнішньополітичної сфери. Формування вибірки респондентів та проведення емпіричного дослідження особливостей розвитку структурних компонентів професійної відповідальності.

Третій етап – здійснення кількісного та якісного аналізу отриманих емпіричних даних, інтерпретація результатів дослідження, формулювання висновків. Розробка рекомендацій щодо розвитку професійної відповідальності здобувачів спеціальності «Зовнішня політика».

Математичні методи обробки експериментальних даних здійснювалось на базі пакету статистичних програм IBM SPSS 20.0 (описова статистика, відсотковий розподіл даних, кореляційний аналіз за К. Пірсоном).

Інструментарій дослідження склали такі методики:

1. «Багатовимірно-функціональна діагностика відповідальності» [24] з метою дослідження усвідомлення особистої відповідальності у професійній діяльності;

2. «Опитувальник для виміру соціальної відповідальності (*SRS-37)*» (авт. О. Ковальчук, Ю. Проскура) [21] для вивчення прояву таких складових, як громадянська свідомість, законослухняність, рефлексія наслідків своїх дій, моральна свідомість, альтруїзм;

3. «Локус контроль» [44] з метою вивчення особливостей суб'єктивного контроля досліджуваних;

4. «Стиль саморегуляції поведінки» [44] для оцінки ступеню реалізації відповідальності у професійних діях та вчинках.

Розглянемо детальніше обрані методики дослідження.

Методика *«Багатомірно-функціональна діагностика відповідальності»* [24] використовується для оцінки відповідальності людини, яка проявляється у здатності виконувати обіцянки, прийняті на основі власного рішення, совісті та почуття обов'язку. Вона складається з 70 тверджень, які розподілені на 11 шкал і 22 показники, що відображають різні аспекти відповідальності.

Для дослідження розуміння майбутніми фахівцями важливості професійної відповідальності було використано окрему шкалу цієї методики – «когнітивна осмисленість». Ця шкала дозволяє оцінити, наскільки респонденти розуміють сутність і ключові аспекти відповідальності, їх здатність до глибокого і цілісного сприйняття цієї якості. Вона також вимірює філософське осмислення відповідальності, її зв'язок з такими етичними категоріями, як свобода, необхідність, обов'язок і совість.

Респонденти оцінюють свої відповіді за 7-бальною шкалою:

— «безумовно так» – 7 балів;

— «так» – 6 балів;

— «частіше так» – 5 балів;

— «коли як» – 4 бали;

— «частіше ні» – 3 бали;

— «ні» – 2 бали;

— «безумовно ні» – 1 бал.

Показник «осмисленість» обчислюється на основі відповідей на питання 3, 10, 17, 24, 31. Сума балів інтерпретується наступним чином:

— 25–35 балів: високий рівень усвідомлення відповідальності;

— 16–24 бали: нейтральний рівень, відповідальність проявляється ситуативно;

— 5–15 балів: низький рівень усвідомлення відповідальності, безвідповідальність.

В метою вивчення соціальної відповідальності ми застосували методику *SRS-37* О. Ковальчук, Ю. Проскури [21].

Автори цієї методики розглядають соціальну відповідальність як важливу рису характеру фахівця. Вона відображає здатність людини свідомо та добровільно регулювати свою діяльність, дотримуючись суспільних норм та інтересів. Це проявляється у законослухняності, моральній свідомості, активній громадянській позиції, добросовісності, етичній поведінці та самоконтролі.

Згідно з цією концепцією, соціальна відповідальність фахівця складається з п’яти основних компонентів:

— **Громадянська свідомість:** усвідомлення обов’язку перед суспільством, прагнення до його добробуту, патріотизм та активна громадська позиція.

— **Законослухняність:** дотримання законів і соціальних норм, усвідомлення правових аспектів поведінки та ставлення до правопорушень.

— **Рефлексія наслідків:** здатність аналізувати наслідки своїх дій, відповідальне ставлення до роботи, дотримання правил безпеки та вміння аналізувати минулі, поточні та майбутні дії.

— **Моральна свідомість:** моральна зрілість, етична поведінка, повага до людського життя та розвинене почуття справедливості.

— **Альтруїзм:** готовність безкорисливо допомагати іншим, здатність жертвувати власними інтересами заради суспільного блага та ініціативність у складних ситуаціях.

Результати оцінюються за кожною шкалою методики. Сирі бали переводяться в стени.

— 1-3 стени: низький рівень соціальної відповідальності;

— 4-7 стени: середній рівень соціальної відповідальності;

— 8-10 стени: високий рівень соціальної відповідальності.

Методика є надійним та валідним інструментом, що підтверджено критеріальною та конструктною валідністю. Для шкали соціальної відповідальності особистості розраховані стенові норми.

З метою діагностики рівня суб'єктивного контролю здобувачів освіти ми використали методику «Локус контроль» [44]. Методика містить 40 тверджень та 7 діагностичних шкал:

1) загальна інтернальність (Із);

2) інтернальність в галузі досягнень (Ід);

3) інтернальність в області невдач (Ін);

4) інтернальність у сімейних відносинах (Іс);

5) інтернальність в галузі виробничих відносин (Іп);

6) інтернальність в галузі міжособистісних відносин (Ім);

7) інтернальність у випадку охорони здоров'я і хвороб (З).

Результати обробляються шляхом порівняння відповідей респондента з ключем. За кожну відповідь, що збігається з ключем, нараховується один бал. Після цього обчислюються сім сумарних показників, які відображають перевагу того чи іншого локусу контролю в досліджуваного. Отримані «сирі» бали конвертуються в стандартні оцінки для полегшення інтерпретації.

Інтерпретація стандартних оцінок:

— **Високий показник:** значення вище +1 стандартного бала вказує на високий рівень вираженості відповідної характеристики.

— **Низький показник:** значення нижче -1 стандартного бала свідчить про низький рівень вираженості характеристики.

— **Середній показник:** значення в діапазоні від -1 до +1 інтерпретуються як середній рівень вираженості характеристики.

Задля діагностики реалізації відповідальності у професійних діях та вчинках, ми використали опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» [44]. Згідно з концепцією авторки методики, усвідомлена саморегуляція – це система, яка дозволяє людині керувати своєю цілеспрямованою діяльністю. Вона включає такі ключові елементи: цілі діяльності, модель значущих умов, програма дій, критерії успіху, оцінка результатів, корекція результатів.

Опитувальник містить 46 тверджень і оцінює загальний рівень саморегуляції. Він також включає шість шкал, які відповідають основним регуляторним процесам:

— планування (Пл);

— моделювання (М);

— програмування (Пр);

— оцінка результатів (Ор);

— гнучкість (Г);

— самостійність (С).

Деякі твердження входять до складу двох шкал одночасно, оскільки вони відображають як регуляторні процеси, так і особистісні якості.

Результати обробляються за допомогою ключів. Відповіді «Вірно» і «Мабуть вірно» вважаються позитивними, а «Невірно» і «Мабуть невірно» – негативними.

Рівні саморегуляції та їх бальна оцінка:

Планування:

– . Низький рівень: менше 3 балів;

– . Середній рівень: 4-6 балів;

– . Високий рівень: понад 7 балів.

Моделювання:

– . Низький рівень: менше 3 балів;

– . Середній рівень: 4-6 балів;

– . Високий рівень: понад 7 балів.

Програмування:

– . Низький рівень: менше 4 балів;

– . Середній рівень: 5-7 балів;

– . Високий рівень: понад 8 балів.

Оцінювання результатів:

– . Низький рівень: менше 3 балів;

– . Середній рівень: 4-6 балів;

– . Високий рівень: понад 7 балів.

Гнучкість:

– . Низький рівень: менше 4 балів;

– . Середній рівень: 5-7 балів;

– . Високий рівень: понад 8 балів.

Самостійність:

– . Низький рівень: менше 3 балів;

– . Середній рівень: 4-6 балів;

– . Високий рівень: понад 7 балів.

Загальний рівень саморегуляції:

– . Низький рівень: менше 23 балів;

– . Середній рівень: 24-32 бали;

– . Високий рівень: 33 бали та більше.

3.2. Результати вивчення структурних компонентів професійної відповідальності респондентів

3.2.1. Оцінка розвитку когнітивного компонента

Когнітивний компонент професійної відповідальності здобувачів спеціальності «Зовнішня політика» визначає рівень їхнього усвідомлення значущості власних професійних дій, знань та аналітичних здібностей у сфері дипломатії.

Важливою складовою цього компонента є розуміння ролі та значення професійної відповідальності. Майбутній дипломат має усвідомлювати, що його рішення та поведінка впливають не лише на власну кар’єру, а й на міжнародний імідж держави. Це вимагає відповідального ставлення до виконання професійних обов’язків, оскільки навіть незначна помилка може призвести до серйозних дипломатичних наслідків. Важливими також є знання етичних та правових норм. Дипломатичний працівник повинен досконало орієнтуватися в міжнародному праві, національному законодавстві, нормах дипломатичного етикету та традиціях міжнародного спілкування. Глибоке розуміння цих аспектів дає змогу ухвалювати правомірні та етично виважені

рішення в складних ситуаціях. Не менш значущими є аналітичні здібності, які забезпечують здатність прогнозувати наслідки власних рішень і дій. Дипломат повинен оцінювати ситуацію на кількох рівнях – міжособистісному, державному та міжнародному – і враховувати потенційні ризики, що можуть вплинути на політичну стабільність і міжнародні відносини. Окреме місце займає самоусвідомлення та рефлексія. Дипломат має критично оцінювати власні професійні якості, аналізувати власні рішення та їхні наслідки, розуміючи свою роль у формуванні міжнародного іміджу держави та розвитку дипломатичних відносин.

Показником розвитку когнітивного компонента є усвідомлення особистої відповідальності у професійній діяльності. Розглянемо результати дослідження за методикою «Багатовимірно-функціональна діагностика відповідальності» [24] (табл. 3.1 та рис. 3.1).

Таблиця 3.1 - Рівні прояву когнітивної осмисленості респондентів

Рівні прояву когнітивної осмисленості	**Відсотковий розподіл**
Низький	17,86
Середній	53,57
Високий	25
M (бали)	22,61

Згідно з отриманими даними, більшість учасників дослідження (53,57%) мають середній рівень когнітивної осмисленості професійної відповідальності, що свідчить про ситуативний характер її прояву. Середній показник за шкалою становить 22,61 балів, що вказує на нейтральне ставлення до професійної відповідальності та її часткове усвідомлення. Студенти з таким рівнем демонструють готовність до виконання навчальної та навчально-професійної діяльності, проте їхнє ставлення до власних обов’язків залишається помірно-позитивним і залежить від зовнішніх обставин. Відповідальність проявляється ситуативно – вони дотримуються необхідних норм і вимог, коли це прямо

впливає на їхній навчальний процес або особисті результати, але можуть виявляти менше відповідальності в інших обставинах. Усвідомлення етичних і правових аспектів професійної діяльності є фрагментарним: студенти розуміють важливість відповідальності в дипломатичній сфері, проте це розуміння не завжди стає внутрішньою установкою, що визначає їхню поведінку. Таким чином, середній рівень когнітивної осмисленості професійної відповідальності означає, що студенти мають загальне уявлення про її значущість, але воно ще не є глибоко усвідомленим і стійким у їхній професійній свідомості.

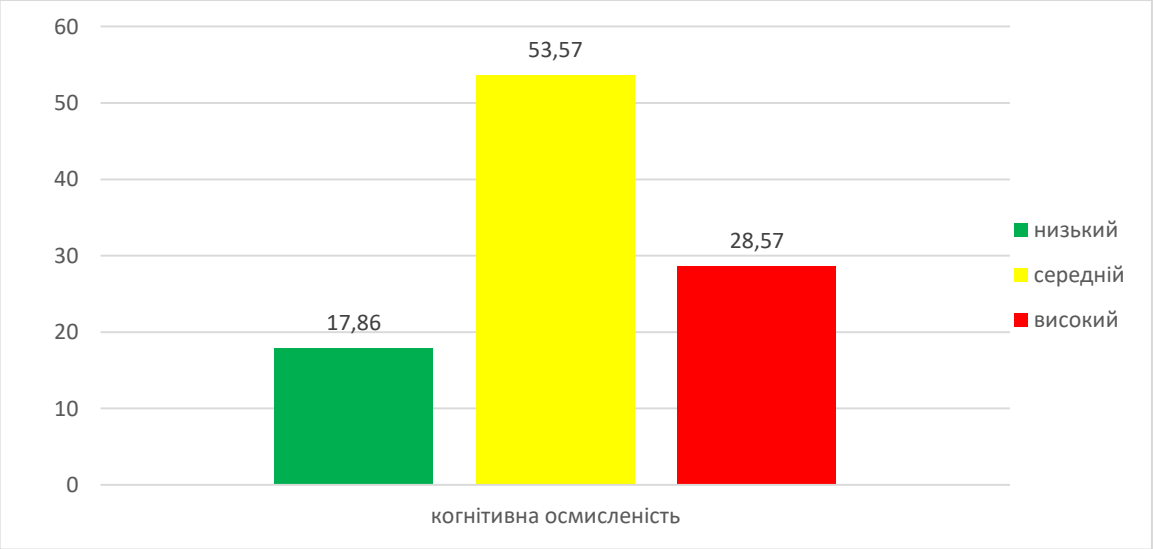

Рисунок 3.1. - Рівні прояву когнітивної осмисленості в здобувачів освіти (%)

Високий рівень когнітивної осмисленості професійної відповідальності виявлено у 28,57% досліджуваних здобувачів освіти. Це означає, що вони не просто усвідомлюють важливість відповідальності у своїй майбутній професійній діяльності, а й мають глибоке та цілісне розуміння її сутності. Для таких студентів професійна відповідальність є не лише зовнішньою вимогою, а й внутрішньою установкою, що визначає їхню поведінку та ставлення до виконання завдань. Вони розуміють відповідальність як невід'ємну складову професійної діяльності й усвідомлюють її стрижневу основу – необхідність чіткого виконання своїх функціональних обов'язків. Це проявляється у сумлінному ставленні до навчальної діяльності: студенти з високим рівнем

когнітивної осмисленості проявляють ініціативу, старанність і прагнуть якісно виконувати всі доручені завдання. Вони не лише дотримуються встановлених правил і вимог, а й проявляють проактивний підхід – можуть самостійно шукати шляхи вирішення поставлених завдань, аналізувати можливі наслідки своїх дій та враховувати етичні й правові аспекти.

Суттєвою характеристикою таких осіб є їхня дисциплінованість: вони сприймають обов'язки як незаперечний пріоритет, а виконання поставлених завдань – як необхідність, навіть якщо це йде врозріз із власними бажаннями. Такі студенти зазвичай не ухиляються від відповідальності, не відкладають справи на потім і намагаються виконувати роботу вчасно та відповідно до вимог керівників чи викладачів. Таким чином, високий рівень когнітивної осмисленості свідчить про зрілість професійного світогляду майбутніх дипломатів, готовність до дотримання професійних стандартів та усвідомлення важливості своєї ролі у сфері міжнародних відносин.

Низький рівень когнітивної осмисленості професійної відповідальності зафіксовано у 17,86% досліджуваних студентів. Це свідчить про недостатньо сформоване розуміння сутності професійної відповідальності та її значення у майбутній діяльності. Студенти цієї групи демонструють поверхневі знання про відповідальність як професійну якість, не усвідомлюють її глибокий зміст і не розглядають її як ключовий чинник успішної професійної реалізації.

Однією з характерних ознак є їхнє нейтральне або байдужне ставлення до навчальних і професійних обов'язків. Вони можуть сприймати виконання завдань як вимушену необхідність, а не як важливий елемент особистого та професійного розвитку. Такі студенти не схильні до самоаналізу щодо якості виконання своїх обов'язків і не надають великого значення дотриманню професійних норм та стандартів.

Формальне виконання завдань є ще однією важливою характеристикою цієї групи. Вони можуть виконувати поставлені перед ними вимоги, проте здебільшого без ініціативи, інтересу чи прагнення до якісного результату. Завдання часто виконуються механічно, без глибокого розуміння їхньої суті та можливих наслідків. У ситуаціях, що потребують самостійного ухвалення

рішень або відповідальності за результати роботи, такі студенти можуть ухилятися від відповідальності, покладати її на інших або ж діяти за найпростішим сценарієм, не замислюючись про довгострокові наслідки.

Загалом низький рівень когнітивної осмисленості професійної відповідальності свідчить про недостатнє усвідомлення власної ролі у професійній діяльності, відсутність внутрішньої мотивації до відповідального ставлення до обов'язків та схильність до виконання завдань лише за примусу чи зовнішнього контролю. Це може ускладнювати процес становлення їх як відповідальних фахівців у сфері міжнародних відносин і вимагати додаткових педагогічних заходів для розвитку професійної відповідальності.

Отже, результати дослідження розвитку когнітивного компонента професійної відповідальності свідчать про те, що серед здобувачів освіти спеціальності «Зовнішня політика» переважають середній і високий рівні когнітивної осмисленості. Це означає, що більшість досліджуваних мають достатнє або цілісне уявлення про професійну відповідальність як важливу якість фахівця зовнішньополітичної сфери.

3.2.2. Сформованість мотиваційного компонента

Мотиваційний компонент професійної відповідальності майбутніх дипломатів визначає їхні внутрішні переконання, цінності та готовність діяти відповідально в межах професійної діяльності. Він охоплює усвідомлення власної ролі у просуванні національних інтересів, дотримання етичних принципів і прагнення до служіння суспільству та державі.

Важливою змістовною складовою є громадянська свідомість – розуміння дипломатичної служби як механізму захисту та представлення інтересів держави на міжнародній арені. Дипломат має бути мотивованим працювати на благо країни, навіть за відсутності безпосередньої особистої вигоди. Не менш важливим є дотримання норм міжнародного та національного права. Законослухняність означає здатність діяти відповідно до правових норм навіть у складних ситуаціях, що створюють етичні дилеми. Дипломат має не лише

знати законодавство, а й мотивовано його дотримуватися, усвідомлюючи правові та моральні наслідки порушень.

Особливого значення набуває моральна свідомість, що включає усвідомлення відповідальності перед суспільством, державою та міжнародною спільнотою. Дипломат має керуватися етичними принципами, розуміти соціальні очікування та діяти відповідно до моральних стандартів професії. Суттєву роль у професійній відповідальності відіграє рефлексія наслідків своїх дій. Це означає здатність оцінювати можливий вплив рішень на політичну, економічну, соціальну та культурну сфери. Відповідальний дипломат не лише приймає рішення, а й прогнозує їхній довгостроковий ефект для держави та суспільства.

Необхідною якістю є альтруїзм – готовність працювати в інтересах держави навіть за відсутності безпосередньої особистої вигоди. Відповідальний дипломат не прагне виключно особистих досягнень, а розглядає свою роботу як важливий внесок у міжнародну стабільність та розвиток країни [21; 24].

Окремим показником є інтернальність локусу контролю, тобто переконаність у тому, що власні професійні досягнення та відповідальність залежать від особистих зусиль і рішень. Дипломат із високим рівнем інтернальності розуміє, що його дії формують імідж держави та впливають на міжнародні відносини, тому не перекладає відповідальність на зовнішні обставини.

Рівень розвитку мотиваційного компонента проявляється через соціальну відповідальність та інтернальність локусу контролю, що визначають готовність до відповідального прийняття рішень і усвідомлення їхнього впливу на суспільство та державу.

Результати дослідження соціальної відповідальності за методикою *SRS-37* [21] представлені у табл. 3.2 та рис. 3.2.

Отриманий показник за шкалою «Громадянська свідомість» становить 30,73 балів, що відповідає середньому рівню її вираженості. Це свідчить про те, що студенти загалом усвідомлюють свою відповідальність перед суспільством, визнають важливість добробуту та розвитку держави, проте їхня громадянська

позиція може бути не завжди активною та послідовною. Відповідальність та обов’язок перед суспільством означає розуміння того, що діяльність дипломата безпосередньо впливає на міжнародний імідж країни та її розвиток. Добробут і благополуччя суспільства відображає усвідомлення значущості стабільності, безпеки та соціального розвитку як основних складових державної політики. Важливим аспектом громадянської свідомості є патріотизм, який проявляється у відчутті причетності до своєї країни та готовності захищати її інтереси на міжнародному рівні. Крім того, громадянська позиція визначається активною участю в суспільно-політичному житті, дотриманням демократичних цінностей та сприянням зміцненню правової держави.

Таблиця 3.2 - Показники розвитку соціальної відповідальності респондентів

Шкали методики	Показники (бали)	Стени
Громадянська свідомість	30,73	6
Законослухняність	42,04	9
Рефлексія наслідків	29,85	6
Моральна свідомість	25,92	6
Альтруїзм	27,41	5
Загальний показник	155,95	7

За шкалою «Законослухняність» зафіксовано показники в межах високого рівня прояву – 42,04 балів. Це означає, що здобувачі освіти мають сформовану правосвідомість, поважають правові норми та правила суспільного життя, а також розглядають закон як необхідний інструмент регулювання соціальних відносин.

Високий рівень законослухняності проявляється у таких аспектах:

— Дотримання законів, соціальних правил та норм – студенти усвідомлюють необхідність правового регулювання в суспільстві й прагнуть

дотримуватися встановлених норм як у повсякденному житті, так і в професійній діяльності.

— Ставлення до закону та справедливості – респонденти визнають закон основним регулятором суспільного життя та вважають його дотримання важливим елементом соціального порядку. Вони прагнуть діяти відповідно до правових норм і орієнтуються на принципи справедливості.

— Правосвідомість – студенти мають розвинене правове мислення, розуміють свої права й обов'язки та усвідомлюють важливість юридичної відповідальності за порушення закону.

— Правова регуляція поведінки – їхня поведінка підпорядковується правовим нормам, що виражається у відповідальному ставленні до своїх обов'язків і врахуванні юридичних аспектів під час прийняття рішень.

— Відношення до соціальних норм – респонденти визнають роль соціальних норм у гармонізації суспільних відносин і прагнуть підтримувати правопорядок у межах своєї професійної та соціальної діяльності.

— Ставлення до людей, які порушують закон – сприйняття правопорушень як загрози суспільному добробуту, що може супроводжуватися негативним ставленням до людей, які нехтують правовими нормами.

Таким чином, високий рівень законослухняності свідчить про те, що студенти мають глибоке усвідомлення важливості закону, прагнуть дотримуватися правових норм у своїй діяльності, що є критично важливим для фахівців зовнішньополітичної сфери.

Отриманий показник за шкалою «Рефлексія наслідків» становить 29,85 балів, що відповідає середньому рівню її прояву. Це свідчить про те, що студенти загалом усвідомлюють значення своїх дій та їх можливі наслідки, проте рівень цієї усвідомленості може змінюватися залежно від конкретної ситуації.

Середній рівень рефлексії наслідків проявляється у здатності прогнозувати результати своєї поведінки, хоча не завжди ця оцінка є комплексною та глибокою. Студенти відповідально ставляться до виконання своїх обов'язків, однак рівень старанності та самоконтролю може залежати від

мотивації, важливості завдання чи зовнішніх обставин. Вони визнають значення дотримання правил безпеки у навчальній і професійній діяльності, хоча інколи можуть не приділяти цьому достатньої уваги. Також респонденти демонструють певну здатність до аналізу минулих, поточних і майбутніх дій, проте цей процес може бути ситуативним або поверхневим. Це означає, що їхня рефлексія ще не є стійкою навичкою, а потребує подальшого розвитку.

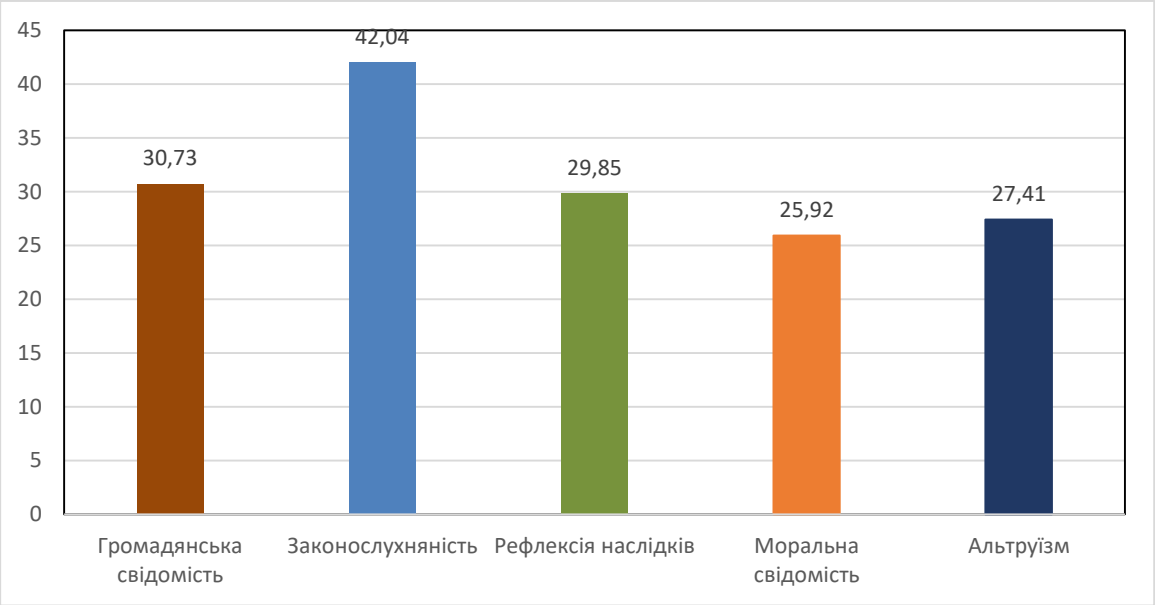

Рисунок 3.2. - Показники розвитку соціальної відповідальності здобувачів освіти

За шкалою «Моральна свідомість» отримано показник 25,92 бали, що відповідає середньому рівню її прояву. Це свідчить про те, що здобувачі освіти мають певну моральну зрілість, однак ця риса не завжди є вираженою та стабільною в їхній поведінці.

Середній рівень моральної свідомості виявляється у тому, що респонденти здатні розуміти важливість етичних принципів і моральних норм, але не завжди активно застосовують їх у повсякденній діяльності. Вони можуть демонструвати моральні почуття, виражати почуття справедливості та усвідомлювати цінність людського життя, однак ці переконання інколи можуть бути непослідовними або залежати від конкретної ситуації. Студенти також здатні до моральних суджень, однак часто їхні рішення можуть бути дещо поверхневими або ситуативними, з певною залежністю від контексту. Дотримання етичного кодексу є важливим, але не завжди однозначно

проявляється у всіх аспектах їхньої поведінки, особливо в професійному контексті.

За шкалою «Альтруїзм» отримано показник 27,41 бали, що відповідає середньому рівню прояву. Це свідчить про те, що здобувачі освіти демонструють певну готовність до альтруїстичних вчинків, однак ця риса не є настільки вираженою, щоб мати постійну та чітку реалізацію в їхній поведінці.

На середньому рівні альтруїзму респонденти здатні на безкорисливу допомогу іншим людям, проте їхня здатність жертвувати своїми інтересами заради загального блага може бути обмеженою або ситуативною. Студенти готові віддати перевагу інтересам інших, але не завжди вдаються до самопожертвування, особливо коли це вимагає значних особистих витрат чи дискомфорту. Їхні альтруїстичні вчинки можуть бути ініційовані у складних ситуаціях, але не завжди є регулярними чи планованими. Ініціативність у складних ситуаціях також є важливим аспектом середнього рівня альтруїзму. Студенти здатні виявляти ініціативу та допомагати іншим, але ця готовність може бути поміркованою і залежати від конкретних обставин. Вони можуть діяти в інтересах колективу, але їхній внесок у загальну справу часто буде помірним, а не кардинальним.

За результатами дослідження, загальний показник соціальної відповідальності за методикою становить 155,95 балів, що свідчить про середній рівень прояву соціальної відповідальності серед респондентів. Однак, слід відзначити, що цей показник знаходиться на межі середнього та високого рівнів, що свідчить про тенденцію до покращення. Соціальна відповідальність є інтегральною характеристикою, що відображає здатність індивіда свідомо та добровільно регулювати свою діяльність у контексті соціальних норм та вимог. Середній рівень прояву соціальної відповідальності свідчить про те, що респонденти мають певне усвідомлення важливості досліджуваних аспектів у повсякденній діяльності, проте існує потенціал для подальшого розвитку цієї якості.

Перейдемо до розгляду результатів за методикою «Локус контроль» [44]. Отримані дані подані в табл. 3.3 та рис. 3.3.

Таблиця 3.3 - Показники інтернальності локус контролю респондентів

Шкали методики	Показники
1) загальна інтернальність (Із)	0,98
2) інтернальність в галузі досягнень (Ід)	1,03
3) інтернальність в галузі невдач (Ін)	-0,72
4) інтернальність у сімейних відносинах (Іс)	-0,64
5) інтернальність в галузі професійних відносин (Іп)	0,55
6) інтернальність в галузі міжособистісних відносин (Ім)	0,91
7) інтернальність в галузі охорони здоров'я і хвороб (З)	1,14

Показник за шкалою «загальна інтернальність» в межах середнього рівня (0,98) вказує на те, що здобувачі освіти виявляють помірний рівень інтернальності, що означає певну рівновагу між внутрішніми (особистими) і зовнішніми (ситуаційними) факторами, які вони вважають важливими для пояснення своїх досягнень чи невдач. Така оцінка свідчить про те, що більшість здобувачів освіти мають схильність вважати себе частково відповідальними за події, які з ними відбуваються, але водночас можуть визнавати, що зовнішні фактори, як-от випадковості чи обставини, також мають значення.

Це означає, що вони не схильні до крайнощів: вони не перекладають всю відповідальність на зовнішній світ або на інших людей, але й не вважають, що все повністю залежить від їхніх зусиль або рішень. Такий рівень інтернальності може бути корисним для здорового підходу до життя, адже дозволяє знаходити баланс між власною відповідальністю та розумінням того, що певні ситуації можуть бути поза контролем людини. Респонденти можуть бути більш схильні до конструктивної самокритики і розуміти, як їхні власні дії впливають на їхнє життя, але водночас вони можуть бути гнучкими у своїх очікуваннях від інших та зовнішнього світу.

Показник високого рівня за шкалою «інтернальність в галузі досягнень» (1,01) свідчить про те, що респонденти схильні вважати свої досягнення результатом власних зусиль, здібностей і рішень, а не випадковості чи впливу зовнішніх факторів. Це означає, що вони мають високу внутрішню мотивацію і вважають себе відповідальними за успіхи, які досягають у навчанні або кар'єрі.

Респонденти з таким рівнем інтернальності, ймовірно, мають високу самооцінку і впевненість у своїх силах, оскільки вони асоціюють свої досягнення з власними зусиллями та контролем. Вони також можуть бути більш мотивованими для подолання труднощів і перешкод, оскільки вірять, що їхні дії можуть змінити ситуацію на краще. Це часто веде до більш активної та продуктивної поведінки в професійному чи навчальному середовищі.

Висока інтернальність в галузі досягнень може також свідчити про здатність респондентів приймати відповідальність за свої помилки та використовувати їх як можливість для навчання і розвитку, що в свою чергу сприяє їхньому особистісному росту.

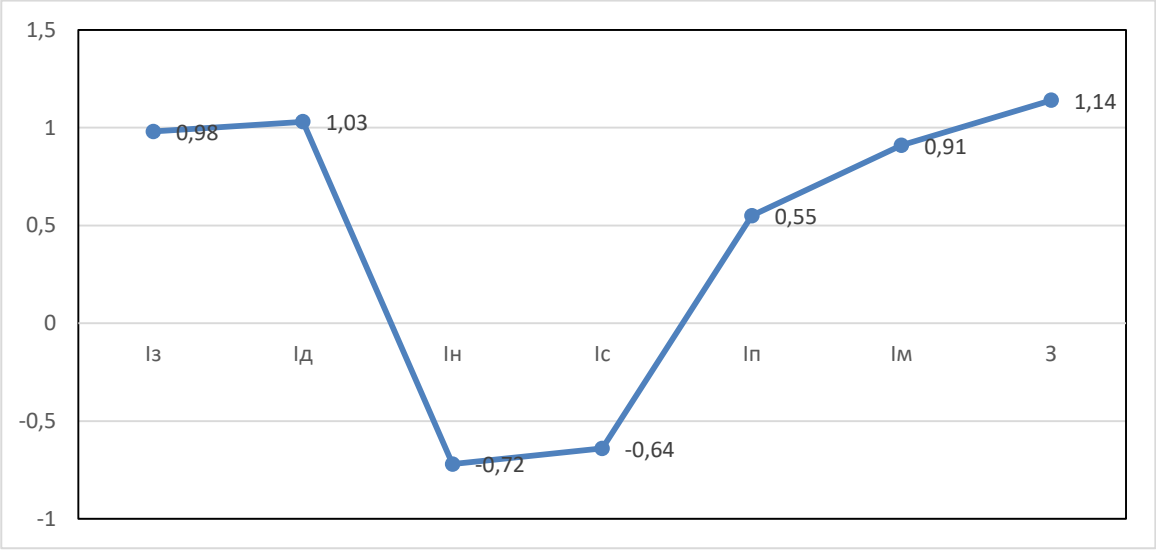

Рисунок 3.3. - Показники інтернальності локус контролю респондентів

Показник за шкалою «інтернальність в галузі невдач» знаходиться в межах низького рівня (-0,72). Ймовірно, досліджувані схильні сприймати свої невдачі як наслідок зовнішніх факторів, а не власних дій або недоліків. Це може означати, що вони більше схильні перекладати відповідальність за невдачі на обставини, інших людей або випадковість, а не на власні рішення чи вчинки.

Особи з низьким рівнем інтернальності в галузі невдач можуть мати труднощі з саморефлексією і визнанням своїх помилок, що може призвести до менш конструктивного підходу до вирішення проблем. Вони можуть бути менш схильними до самокритики і не завжди бачити можливість для власного розвитку через невдачі. Це може також впливати на їхню здатність навчатися на власних помилках і вчитися з них, оскільки вони можуть вважати, що обставини або інші люди є основними причинами їхніх труднощів. З такого погляду, досліджувані з низьким рівнем інтернальності в області невдач можуть бути менш мотивованими до змін у своїй поведінці і можуть мати тенденцію до зниження внутрішньої відповідальності за свої результати в майбутньому.

Показник низького рівня за шкалою «інтернальність у сімейних відносинах» (-0,64) може свідчити про те, що досліджувані вважають свої сімейні взаємини менш залежними від їхніх власних зусиль і рішень, а більше визначеними зовнішніми факторами, такими як поведінка інших членів родини або обставини. Оскільки здобувачі освіти часто ще не мають досвіду сімейного життя, цей результат може також відображати відсутність або обмежений досвід в реальних сімейних ситуаціях.

Низький рівень інтернальності в цій сфері може вказувати на схильність досліджуваних до сприйняття сімейних відносин як чогось, що часто виходить за межі їхнього контролю або на те, що вони менш схильні вважати власні дії або вибори вирішальними для якості цих відносин. Це може свідчити про більшу залежність від зовнішніх факторів, таких як поведінка батьків або партнера, а не від особистої відповідальності.

Однак, враховуючи, що здобувачі освіти можуть ще не мати глибокого досвіду у сімейних стосунках, цей показник може також відображати відсутність уявлень або ідеалізоване сприйняття цієї сфери життя. Вони можуть бути більш схильні до того, щоб очікувати від інших людей або обставин, а не усвідомлювати, що створення і підтримка здорових сімейних відносин потребує активної участі і відповідальності з їхнього боку.

Показник середнього рівня (0,55) за шкалою «інтернальність в галузі професійних відносин» вказує на те, що здобувачі освіти мають поміркована схильність вважати власні досягнення в професійній сфері результатом своїх зусиль, знань і рішень. Оскільки не всі з них почали працювати за фахом, цей показник можна інтерпретувати як інтернальність у галузі навчальних чи навчально-професійних відносин, що стосується їхньої участі в навчальному процесі та початкових етапах професійного становлення.

З таким рівнем інтернальності здобувачі освіти, ймовірно, вірять, що їхні успіхи в навчанні і розвитку професійних навичок значною мірою залежать від їхніх зусиль і рішень, але визнають, що на їхній шлях можуть впливати і зовнішні фактори, такі як можливості для навчання, підтримка викладачів чи навчальні ресурси. Вони можуть мати позитивний, але реалістичний погляд на свою роль у професійному розвитку, розуміючи, що для досягнення успіху потрібні не лише особисті зусилля, але й зовнішні умови.

Такий рівень інтернальності також може вказувати на прагнення до професійного розвитку, здатність до самоконтролю та відчуття відповідальності за власний навчальний процес і кар'єрні перспективи. Однак вони можуть не повністю усвідомлювати або не мати досвіду з повною автономією у професійних відносинах, що може впливати на їхнє сприйняття своєї ролі в реальних робочих ситуаціях.

Високий показник за шкалою «інтернальність в галузі міжособистісних відносин» (0,91) свідчить про те, що здобувачі освіти вважають свої стосунки з іншими людьми, включаючи взаємодії з однокурсниками, викладачами та іншими соціальними контактами, значною мірою результатом власних дій, виборів і зусиль. Це означає, що вони схильні вважати себе відповідальними за якість і успіх своїх міжособистісних відносин, активно впливаючи на їх розвиток через комунікацію, емоційну інтелігентність і соціальні навички.

Такий високий рівень інтернальності може вказувати на сильну здатність до саморефлексії і бажання брати на себе відповідальність за власну поведінку в соціальних ситуаціях. Здобувачі освіти з таким рівнем інтернальності, ймовірно, активно працюють над розвитком своїх міжособистісних навичок,

намагаються будувати здорові та гармонійні відносини і не перекладають відповідальність за конфлікти чи непорозуміння на інших людей або зовнішні обставини.

Це також може свідчити про високий рівень емоційної зрілості, а також про здатність до конструктивного вирішення проблем у стосунках, що важливо для ефективної взаємодії в навчальному середовищі та в майбутньому професійному житті. З таким підходом до міжособистісних відносин ці люди можуть бути лідерами у групах і володіти гарними навичками комунікації та емпатії.

Показник високого рівня за шкалою «інтернальність в галузі охорони здоров'я і хвороб» (1,14) свідчить про те, що здобувачі освіти вважають своє здоров'я і стан здоров'я в цілому результатом власних зусиль, вибору та поведінки. Вони схильні вважати, що їхні здоров'я і благополуччя залежать від їхнього способу життя, звичок, ставлення до здоров'я, а також здатності приймати відповідальні рішення щодо профілактики хвороб і ведення здорового способу життя.

Високий рівень інтернальності в контексті здоров'я може вказувати на те, що ці особи мають високий рівень самосвідомості і контролю над своїм фізичним станом. Вони можуть активно дбати про своє здоров'я, практикуючи здорові звички, такі як правильне харчування, регулярні фізичні навантаження та регулярне обстеження. Вони також можуть мати високу мотивацію для дотримання рекомендацій лікарів і для запобігання хворобам, сприймаючи власне здоров'я як результат свідомого вибору.

Такий рівень інтернальності може також свідчити про те, що здобувачі освіти вважають себе відповідальними за підтримку здоров'я не лише на індивідуальному рівні, але й можуть мати прагнення до впливу на загальні умови здоров'я, наприклад, через участь у здорових ініціативах або впровадження здорового способу життя серед своїх колег і оточення.

Результати дослідження мотиваційного компонента професійної відповідальності дозволяють дійти таких висновків. Рівень розвитку цього компонента виявляється через соціальну відповідальність та інтернальність

локус контролю, які безпосередньо впливають на готовність здобувачів освіти до прийняття відповідальних рішень і усвідомлення їхнього впливу на суспільство та державу. Результати дослідження показали середній рівень розвитку соціальної відповідальності серед респондентів, що свідчить про їхнє певне усвідомлення важливості цих аспектів у повсякденній діяльності. Також було зафіксовано середній рівень інтернальності локусу контролю, що вказує на помірну схильність здобувачів освіти до визнання своєї відповідальності за події, які відбуваються в їхньому житті, водночас визнаючи вплив зовнішніх факторів.

Отже, мотиваційний компонент професійної відповідальності респондентів розвинений на середньому рівні. Цей компонент забезпечує основу для розвитку відповідальності у майбутньому професійному житті, сприяючи формуванню етичної поведінки, здатності приймати складні рішення та враховувати їхній вплив на суспільство.

3.2.3. Оцінка прояву діяльнісного компонента

Діяльнісний компонент професійної відповідальності відображає, як усвідомлення відповідальності втілюється у реальних професійних діях та рішеннях. Він проявляється в конкретній поведінці дипломата, його підході до виконання службових обов’язків, комунікації та прийняття рішень.

Важливою ознакою професійної відповідальності є прийняття обґрунтованих рішень, коли дипломат має ухвалювати рішення на основі всебічного аналізу фактів та обставин, керуючись стратегічним баченням, а не емоціями чи ситуативними впливами. Об’єктивність і раціональність – обов’язкові риси професійно відповідальної дипломатичної діяльності. Не менш важливим є дотримання професійних та етичних стандартів. Це означає виконання службових обов’язків відповідно до норм міжнародної дипломатії, з урахуванням міжнародного права, національних інтересів і дипломатичного етикету. Дипломатичний представник має дотримуватися етичної бездоганності та високих стандартів професійної поведінки.

У дипломатичній діяльності часто виникають непередбачувані ситуації, тому важливою складовою є управління кризовими ситуаціями. Дипломат повинен вміти швидко реагувати на виклики, ухвалювати рішення в умовах обмеженого часу та невизначеності, не порушуючи при цьому дипломатичних норм та державних інтересів. Значну роль у діяльнісному компоненті також відіграє комунікативна відповідальність – точність та коректність висловлювань, а також передбачення можливих інтерпретацій сказаного. Будь-яка необережна заява може спричинити політичні чи дипломатичні ускладнення, тому дипломат має зважено підбирати формулювання, враховуючи контекст і потенційні наслідки. Як ми зазначали, основним завданням професійної діяльності фахівця зовнішньополітичної сфери є захист інтересів держави. Дипломатична діяльність спрямована на підтримку стратегічних цілей країни на міжнародному рівні. Відповідальний дипломат чітко розуміє державні пріоритети, формує позицію країни у переговорах і запобігає можливим загрозам її міжнародному іміджу.

Рівень розвитку діяльнісного компонента проявляється у реалізації відповідальності у професійних діях та вчинках. Це означає не лише усвідомлення відповідальності, а й її практичне втілення у роботі дипломата – від ухвалення рішень до побудови міжнародних відносин та ефективного реагування на виклики. Результати дослідження діяльнісного компонента за методикою «Стиль саморегуляції поведінки» [44] представлені у табл. 3.4. та рис. 3.4.

За шкалою «Планування» отримано високий показник – 7,17 балів. Високий показник за шкалою «Планування» (7,17 балів) свідчить про те, що у респондентів добре розвинені навички свідомого формування і досягнення цілей. Це означає, що вони здатні самостійно висувати цілі, чітко структурувати та деталізувати свої плани, а також утримувати їх у довгостроковій перспективі.

Особи з високим рівнем планування схильні до продуманого підходу у своїй діяльності, враховують можливі труднощі та розробляють стратегії їх подолання. Їхні плани є реалістичними та ієрархічно впорядкованими, що

дозволяє ефективно розподіляти ресурси й адаптуватися до змін. Крім того, вони демонструють стійкість у досягненні поставлених завдань, що є важливою якістю для успішної професійної та особистісної самореалізації.

Таблиця 3.4 - Показники саморегуляції поведінки респондентів

Шкали методики	Показники (бали)
1) Планування	7,17
2) Моделювання	4,28
3) Програмування	5,41
4) Оцінювання результатів	7,05
5) Гнучкість	4,07
6) Самостійність	4,84
7) Загальний рівень саморегуляції	32,82

Середній рівень за шкалою «Моделювання» (4,28 балів) із тенденцією до заниженого свідчить про помірний розвиток здатності респондентів усвідомлювати та враховувати важливі внутрішні й зовнішні умови для досягнення цілей. Такий рівень означає, що респонденти загалом можуть визначати ключові фактори, які впливають на досягнення поставлених цілей, але ця навичка не є достатньо стійкою. Вони можуть орієнтуватися на наявні умови та співвідносити їх із запланованими діями, проте в деяких випадках можуть допускати неточності або недооцінювати важливість змінних факторів.

Оскільки показник має тенденцію до заниженого рівня, це може свідчити про труднощі у створенні реалістичних моделей майбутніх подій. Іноді респонденти можуть орієнтуватися на суб’єктивні припущення замість об’єктивного аналізу ситуації, що може призводити до нестабільності в оцінці обставин, непослідовності в прийнятті рішень або труднощів у визначенні оптимальних шляхів досягнення цілей.

За шкалою «Програмування» також виявлено середній рівень прояву – 5,41 балів. Це може свідчити про те, що респонденти мають помірно розвинену

здатність до усвідомленого планування та організації своїх дій для досягнення цілей. Такий рівень прояву означає, що здобувачі освіти здатні розробляти програми своїх дій, але вони можуть не завжди бути достатньо детальними або гнучкими. Вони схильні до певної структурованості в реалізації поставлених завдань, однак при виникненні труднощів або зміні обставин можуть мати труднощі з коригуванням своїх дій.

Респонденти, ймовірно, іноді діють за шаблонними схемами або покладаються на загальні плани без глибокої деталізації. Водночас вони мають потенціал для розвитку більш чітких і адаптивних стратегій, що дозволило б їм ефективніше реагувати на зміни та досягати кращих результатів.

Загалом середній рівень за цією шкалою свідчить про базову сформованість навичок усвідомленого програмування діяльності, але є можливості для вдосконалення, зокрема в аспектах деталізації планів, гнучкості у зміні підходів і здатності до аналізу помилок з подальшим коригуванням стратегії.

Високий рівень за шкалою «Оцінювання результатів» (7,05 балів) свідчить про добре сформовану здатність респондентів до аналізу та адекватного оцінювання своїх дій і досягнень. Це означає, що вони мають чіткі суб’єктивні критерії оцінки своїх результатів і здатні об’єктивно розглядати як успіхи, так і невдачі. Вони усвідомлюють причини можливих розбіжностей між запланованими цілями та фактичними результатами, що допомагає їм коригувати свої дії відповідно до змін у ситуації.

Респонденти, ймовірно, виявляють високу рефлексивність, що дозволяє їм не лише оцінювати підсумки діяльності, а й робити висновки для подальшого вдосконалення. Вони здатні до самокритики, але в межах здорової самооцінки, що сприяє їхньому професійному й особистісному розвитку.

Загалом високий рівень за цією шкалою вказує на те, що здобувачі освіти володіють розвиненою навичкою самоаналізу, що дозволяє їм ефективно навчатися на власному досвіді, приймати виважені рішення та адаптуватися до змін.

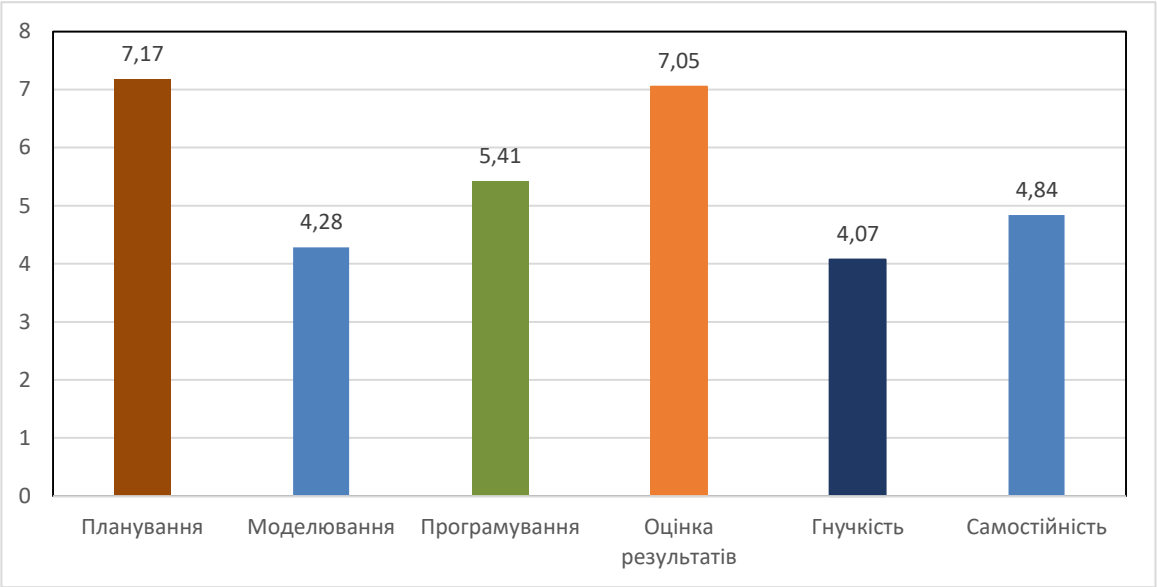

Рисунок 3.4. - Показники саморегуляції поведінки респондентів

Показник за шкалою «Гнучкість» (4,07 балів) знаходиться в межах низького рівня, але з тенденцією до середнього, що свідчить про певні труднощі в адаптації до змін та коригуванні власних дій відповідно до нових обставин. Особа з таким рівнем гнучкості може відчувати дискомфорт у швидкозмінних умовах, потребувати більше часу на адаптацію до нових ситуацій та мати труднощі у зміні звичних підходів до виконання завдань. Вона може стикатися з труднощами в плануванні, оскільки їй важко оперативно реагувати на зміну зовнішніх або внутрішніх умов. В умовах невизначеності або при необхідності прийняття швидких рішень можливе виникнення регуляторних збоїв, що може призводити до неефективності або помилок у діяльності.

Однак, тенденція до середнього рівня свідчить про потенціал для розвитку гнучкості. Поліпшити цей показник можна через усвідомлене тренування навичок адаптивності, розвиток здатності оцінювати ситуацію в динаміці та приймати варіативні рішення. Використання стратегій когнітивної реструктуризації та рефлексії над минулим досвідом може допомогти розширити діапазон адаптивних реакцій і підвищити ефективність у нових обставинах.

Показник за шкалою «Самостійність» (4,84 балів) знаходиться в межах середнього рівня, що свідчить про певну залежність від зовнішніх факторів у процесі організації діяльності та прийняття рішень. Особа з таким рівнем самостійності здатна до самостійного планування та контролю своєї діяльності, проте часто потребує схвалення, підтримки або рекомендацій з боку інших. Вона може ухвалювати рішення, але при цьому орієнтується на чужі оцінки та думки, що може призводити до нестабільності у діях.

Можливі труднощі виникають у ситуаціях, які вимагають повної автономії та відповідальності за результати. За відсутності підтримки або чітких зовнішніх орієнтирів можуть виникати труднощі з організацією діяльності, що може впливати на ефективність досягнення поставлених цілей.

Загальний рівень саморегуляції поведінки в здобувачів освіти знаходиться на середньому рівні з тенденцією до високого (32,82 бали), що свідчить про достатньо сформовану здатність до усвідомленого контролю власної діяльності та поведінки. Такі особи мають розвинені навички планування та оцінювання результатів, що дозволяє їм чітко ставити цілі, передбачати можливі наслідки своїх дій та коригувати їх у разі потреби. Це сприяє підвищенню ефективності навчальної та професійної діяльності.

На середньому рівні проявляються такі компоненти саморегуляції, як програмування, моделювання та самостійність. Це означає, що хоча здобувачі освіти можуть самостійно організовувати власну діяльність, визначати послідовність дій та приймати рішення, вони ще можуть потребувати додаткової підтримки або часу для адаптації до складних або нових ситуацій.

Найменш розвиненою складовою є гнучкість, що вказує на певні труднощі у швидкому перебудовуванні своїх дій у змінних умовах. Оскільки гнучкість є ключовою компетенцією для успішної дипломатичної діяльності, її розвиток варто розглядати як пріоритетний напрям. Поліпшення цього аспекту допоможе здобувачам освіти ефективніше адаптуватися до нових викликів, швидше приймати оптимальні рішення та зменшити рівень стресу в непередбачуваних ситуаціях.

Отже, за результатами дослідження діяльнісний компонент професійної відповідальності розвинений на середньому рівні. Це свідчить про те, що респонденти в цілому здатні застосовувати свої знання, навички та принципи в професійній діяльності, проте можуть стикатися з труднощами у певних аспектах. Вони демонструють достатню компетентність у виконанні професійних обов'язків, але їхня здатність до ефективного прийняття рішень, адаптації до змін та самостійного контролю результатів роботи потребує подальшого розвитку.

За результатами проведеного емпіричного дослідження можна зробити висновок про те, що професійна відповідальність здобувачів освіти спеціальності «Зовнішня політика» розвинена на середньому рівні.

3.3. Узагальнені результати дослідження

З метою встановлення інтегральної структури кореляційних зв'язків між компонентами професійної відповідальності здобувачів освіти було застосовано кореляційний аналіз з використанням коефіцієнта r-Пірсона. Виявлення системи взаємозв'язків дозволяє верифікувати гіпотезу про те, що професійна відповідальність фахівця зовнішньополітичної сфери визначається когнітивним, мотиваційним та діяльнісним компонентами.

Кореляційний аналіз виявив низку значущих позитивних взаємозв'язків між різними компонентами професійної відповідальності. Розглянемо кожну з отриманих кореляцій:

Когнітивний компонент (когнітивна осмисленість) та складові **мотиваційного компонента**:

Соціальна відповідальність. Громадська свідомість (0,569 при $p \leq 0,01$). Це вказує на те, що чим більше розвинене розуміння професійної відповідальності, тим більше особа усвідомлює свою роль у суспільстві та відповідальність перед іншими. Тобто когнітивне осмислення професійної відповідальності сприяє розвитку більш глибокого розуміння своєї соціальної відповідальності.

Законослухняність (0,723 при $p \leq 0,01$). Очевидно, особи з більш глибоким і свідомим розумінням професійної відповідальності схильні дотримуватися законів і норм. Тобто, когнітивне осмислення відповідальності допомагає усвідомити важливість дотримання правових вимог у професійній діяльності.

Рефлексія наслідків (0,577 при $p \leq 0,01$). Взаємозв'язок між когнітивною осмисленістю та рефлексією наслідків вказує на те, що здатність аналізувати наслідки своїх дій у міжособистісних відносинах безпосередньо залежить від глибини розуміння людиною важливості її професійної ролі та відповідальності.

Моральна свідомість (0,577 при $p \leq 0,01$). Ймовірно глибоке усвідомлення професійної відповідальності сприяє розвитку моральної свідомості, що дозволяє приймати етичні рішення в складних ситуаціях.

Інтернальність в галузі досягнень (0,734 при $p \leq 0,01$). Очевидно, особи з високим рівнем когнітивного осмислення професійної відповідальності, ймовірно, з більшою ймовірністю вважають себе здатними впливати на свої досягнення через свої зусилля та ініціативу. Вони прагнуть реалізувати свої цілі, спираючись на свої внутрішні переконання та відповідальність.

Інтернальність в галузі міжособистісних відносин (0,213 при $p \leq 0,05$). Цей взаємозв'язок менш виражений, але все ж свідчить про те, що люди з більш глибоким усвідомленням своєї відповідальності можуть мати більше внутрішнього контролю над своїми взаєминами з іншими людьми. Вони можуть більше розуміти і враховувати емоційні та соціальні аспекти своїх відносин.

Інтернальність в галузі професійних відносин (0,247 при $p \leq 0,05$). Це також вказує на те, що осмислення професійної відповідальності позитивно впливає на розвиток внутрішнього контролю та автономії в професійних відносинах, підвищуючи здатність до прийняття рішень та контролю над професійними результатами.

Кореляційний аналіз також дозволив виявити взаємозв'язки між **діяльнісним компонентом** (реалізація професійної відповідальності в діях і вчинках) та складовими **мотиваційного компонента:**

Законослухняність (0,594 при $p \leq 0,01$). Позитивна кореляція між законослухняністю та діяльнісним компонентом означає, що люди з високим рівнем законослухняності більш активно реалізують свою відповідальність у професійних діях. Вони з більшою ймовірністю дотримуються законів та норм у своїй професійній діяльності, що сприяє високій реалізації професійної відповідальності.

Рефлексія наслідків (0,331 при $p \leq 0,01$). Кореляція між рефлексією наслідків та діяльнісним компонентом вказує на те, що люди, які регулярно аналізують наслідки своїх вчинків, мають більш високий рівень реалізації відповідальності у своїх професійних діях. Рефлексія допомагає оцінити результати своїх вчинків та приймати обґрунтовані рішення для досягнення цілей.

Альтруїзм (0,207 при $p \leq 0,05$). Взаємозв'язок між альтруїзмом та діяльнісним компонентом є помірно позитивним, що свідчить про те, що люди з альтруїстичними схильностями проявляють відповідальність не тільки за себе, а й за благополуччя інших у своїх професійних діях. Це може включати прагнення допомагати іншим, що є важливим аспектом професійної відповідальності, особливо в галузях, орієнтованих на соціальні цілі.

Загальна інтернальність (0,783 при $p \leq 0,01$). Висока кореляція між загальною інтернальністю та діяльнісним компонентом вказує на те, що люди з високим рівнем внутрішнього контролю (інтернальності) мають високу здатність до реалізації відповідальності у своїй професійній діяльності. Вони більше орієнтуються на власні сили та рішення, що сприяє більш ефективному виконанню професійних обов'язків.

Інтернальність в галузі досягнень (0,568 при $p \leq 0,01$). Ця кореляція свідчить про те, що люди з високим рівнем інтернальності в досягненнях вважають себе основним фактором своїх успіхів і активно проявляють професійну відповідальність у своїх діях. Вони схильні до прийняття

відповідальності за свої досягнення, що сприяє ефективному виконанню завдань та досягненню професійних цілей.

Інтернальність в галузі невдач (-0,531 при $p \leq 0,01$). Негативна кореляція між інтернальністю в галузі невдач і діяльнісним компонентом вказує на те, що люди, які схильні приписувати невдачі власним недолікам або помилкам, можуть мати труднощі з реалізацією професійної відповідальності у важких ситуаціях. Це може означати, що вони менш схильні брати відповідальність за свої невдачі або адаптувати свої дії для досягнення позитивного результату.

Інтернальність в галузі професійних відносин (0,243 при $p \leq 0,05$). Низька, але позитивна кореляція між інтернальністю в професійних відносинах і діяльнісним компонентом свідчить про те, що люди з високим рівнем внутрішнього контролю в професійних відносинах більш активно реалізують свою відповідальність у спілкуванні та взаємодії з колегами. Вони більш здатні до ефективної роботи в команді та виконання своїх професійних обов'язків.

Інтернальність в галузі охорони здоров'я (0,429 при $p \leq 0,01$). Позитивна кореляція між інтернальністю в галузі охорони здоров'я та діяльнісним компонентом вказує на те, що люди, які вважають себе відповідальними за своє здоров'я і дотримуються здорового способу життя, більш схильні до реалізації відповідальності в професійних діях. Це важливий аспект у професійній діяльності, що сприяє більш ефективному виконанню обов'язків, особливо у сферах, де здоров'я є важливою складовою.

Отже, за результатом кореляційного аналізу припущення про те, що професійна відповідальність майбутніх фахівців зовнішньополітичної сфери характеризуються певною специфікою, що проявляється у змісті її структурних компонентів: когнітивного (усвідомлення особистої відповідальності у професійній діяльності), мотиваційного (соціальна відповідальність; інтернальність локус контролю) та діяльнісного (реалізація відповідальності у професійних діях та вчинках), було підтверджено.

На основі проведено емпіричного дослідження ми розробили рекомендації з розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців зовнішньополітичної сфери.

Зважаючи на результати дослідження розвитку професійної відповідальності серед здобувачів освіти спеціальності «Зовнішня політика», можна запропонувати кілька рекомендацій для покращення розвитку професійної відповідальності у майбутніх фахівців дипломатичної сфери.

1. Поглиблення когнітивної осмисленості професійної відповідальності.

Для підвищення рівня усвідомлення студентами важливості професійної відповідальності необхідно створювати умови для постійного і глибокого обговорення етичних та правових аспектів дипломатичної діяльності. Це можна здійснити через включення спеціалізованих семінарів, кейс-стаді та дискусій, які стимулюватимуть студентів до більш глибокого розуміння й обміркованості відповідальності у різних професійних ситуаціях.

Мета: створити умови для формування стійкого і глибокого усвідомлення відповідальності, яке стане внутрішньою установкою, а не лише ситуативним чинником.

2. Розвиток соціальної відповідальності.

Оскільки рівень соціальної відповідальності знаходиться на межі середнього та високого рівнів, важливо сприяти розвитку моральної свідомості та альтруїзму серед студентів. Для цього можна впровадити активні форми роботи, що включають волонтерську діяльність, участь у соціальних проектах або обговорення етичних дилем, пов’язаних із суспільною відповідальністю в дипломатії.

Мета: підвищити рівень моральної свідомості та альтруїзму через практичні завдання та активну соціальну участь, що сприятиме розвитку готовності студентів брати на себе соціальні та професійні обов’язки.

3. Посилення інтернальності локусу контролю.

Оскільки за даними емпіричного дослідження виявлено середній рівень інтернальності, важливо допомогти студентам зміцнити відчуття відповідальності за результати своїх дій. Це можна здійснити через тренінги з розвитку самоконтролю, технік саморегуляції та зворотного зв’язку, що

допоможуть студентам чіткіше усвідомлювати свій вплив на результат у професійній діяльності.

Мета: Розвинути внутрішню установку на контроль та відповідальність за результати своєї діяльності, зменшивши вплив зовнішніх факторів на професійну відповідальність.

4. Удосконалення діяльнісного компонента професійної відповідальності.

Оскільки діяльнісний компонент розвинутий на середньому рівні, для його покращення необхідно включити більше практичних завдань, що дозволяють студентам застосовувати свої знання і навички в реальних ситуаціях. Спеціальні тренінги з саморегуляції, симуляційні ігри та ситуаційні вправи з моделюванням професійних сценаріїв дозволять студентам практикувати застосування принципів професійної відповідальності в різних умовах.

Мета: підвищити здатність студентів до більш ефективного застосування професійних знань і навичок в реальних умовах.

5. Розвиток гнучкості як складової діяльнісного компонента.

Для покращення гнучкості в професійних діях можна запропонувати студентам пройти тренінги з адаптації до змін та управління стресовими ситуаціями, що допоможуть їм ефективно реагувати на непередбачувані зміни в професійній діяльності. Це може бути досягнуто через рольові ігри, в яких студенти стикаються з реальними проблемами, що потребують швидкого і ефективного вирішення.

Мета: розвинути гнучкість і здатність адаптуватися до змінних умов професійної діяльності, що є важливим для дипломата в умовах глобалізації та постійних змін на міжнародній арені.

6. Інтеграція теоретичних знань з практичними навичками.

Важливо не лише надавати теоретичні знання, але й інтегрувати їх із практичними навичками, такими як управління конфліктами, переговори, етика міжнародних відносин. Це можна зробити через залучення практиків

дипломатії, організацію зустрічей з послами, експертами з міжнародних відносин, а також участь у реальних дипломатичних місіях.

Мета: забезпечити студентів практичними навичками, необхідними для професійної діяльності, що підвищить рівень їх професійної відповідальності та готовності до реальних викликів у дипломатії.

Отже, розвиток професійної відповідальності майбутніх фахівців дипломатичної сфери потребує комплексного підходу, що включає як теоретичну підготовку, так і практичні аспекти формування необхідних якостей. Залучення студентів до реальних ситуацій, розвиток соціальної та моральної відповідальності, а також посилення гнучкості та самоконтролю в професійній діяльності є важливими елементами, які сприятимуть їхньому професійному зростанню та готовності до успішної роботи в галузі міжнародних відносин.

ВИСНОВКИ

1. Інтердисциплінарний підхід до аналізу феномену відповідальності особистості дозволяє констатувати, що у філософському дискурсі відповідальність інтерпретується як об'єктивна реальність, що детермінується соціальними відносинами та відображає необхідність координації та гармонізації взаємодії між суб'єктами соціальної комунікації. У педагогічній науці започатковано розробку концептуальних засад формування відповідальності в онтогенезі особистості. Психологічна наука визначає відповідальність як атрибутивну характеристику особистості, що корелює з її зрілістю та проявляється у здатності до автономного прийняття рішень, цілепокладання та вибору стратегій їх досягнення на основі усвідомлення суспільно значущих цілей.

2. Професійна відповідальність є суттєвою психологічною характеристикою фахівця, яка визначає свідоме та якісне виконання посадових обов'язків, а також готовність до звітності за свої професійні дії та вчинки перед собою, колегами, колективом та суспільством. Професійна відповідальність є ключовим компонентом будь-якої професійної діяльності, що проявляється в її практичних аспектах, зокрема: особистісному (відповідальне ставлення до професійної діяльності та до себе як до професіонала), функціональному (реалізація в різних аспектах професійної діяльності) та предметно-орієнтованому (особистісне та професійне зростання, готовність до виконання професійних обов'язків).

3. Дипломатичний працівник є висококваліфікованим спеціалістом, який поєднує знання в різних сферах, таких як міжнародні відносини, право, економіка, культура та комунікації, і виконує важливу роль у представництві інтересів України на міжнародній арені. Для ефективного виконання своїх обов'язків дипломату необхідно мати глибоке розуміння зовнішньої політики, аналітичне мислення, високий рівень комунікативних навичок, а також емоційну стійкість і здатність працювати в стресових умовах. Важливими

характеристиками є також організованість, відповідальність, гнучкість, дипломатичний такт, моральна та громадянська відповідальність, а також здатність до самоконтролю і лідерства.

4. За результатами теоретичного аналізу професійна відповідальність фахівця зовнішньополітичної сфери може бути визначена як професійно-важлива якість співробітника, що включає когнітивний, мотиваційний та діяльнісний компоненти, які визначаються специфікою професійної діяльності.

5. Результати дослідження когнітивного компонента показали, що серед здобувачів освіти спеціальності «Зовнішня політика» переважає середній рівень когнітивної осмисленості, що свідчить про ситуативний характер її прояву, нейтральне ставлення до професійної відповідальності та її часткове усвідомлення.

Дослідження мотиваційного компонента дозволили встановити середній рівень прояву соціальної відповідальності серед респондентів. Середній рівень соціальної відповідальності респондентів свідчить про помірну здатність свідомо дотримуватися соціальних норм і вимог, збалансовуючи особисті інтереси та суспільні очікування. Також було зафіксовано середній рівень інтернальності локус контролю, що вказує на помірну схильність здобувачів освіти до визнання своєї відповідальності за події, які відбуваються в їхньому житті, водночас визнаючи вплив зовнішніх факторів.

За результатами дослідження діяльнісний компонент професійної відповідальності розвинений на середньому рівні, тобто респонденти в цілому здатні застосовувати свої знання, навички та принципи в професійній діяльності, проте можуть стикатися з труднощами у певних аспектах. Встановлено, що найменш розвиненою складовою є гнучкість, що вказує на певні труднощі у швидкому перебудовуванні своїх дій у змінних умовах.

Зроблено висновок про те, що професійна відповідальність здобувачів освіти спеціальності «Зовнішня політика» розвинена на середньому рівні.

6. За результатами кореляційного аналізу було підтверджено припущення про те, що професійна відповідальність майбутніх фахівців зовнішньополітичної сфери характеризуються певною специфікою, що

проявляється у змісті її структурних компонентів: когнітивного (усвідомлення особистої відповідальності у професійній діяльності), мотиваційного (соціальна відповідальність; інтернальність локус контролю) та діяльнісного (реалізація відповідальності у професійних діях та вчинках).

Перспективним напрямом розвитку наукової проблематики вважаємо розробку та апробацію програми з оптимізації розвитку професійної відповідальності здобувачів спеціальності «Зовнішня політика».

Матеріали дослідження відображено в 4 публікаціях у співавторстві з науковим керівником, серед яких 2 статті - у наукових фахових виданнях з психології, що входять до переліку МОН України, 2 тез наукових конференцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєва Т. В. Відповідальність як значущий показник професійної компетентності майбутнього фахівця. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2013. Том. VI. Психологія обдарованості. Вип. 9. С. 61–71.

2. Аристотель. Політика / пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ : Основи, 2000. 239 с.

3. Бабич М. Я. Професійна відповідальність молодшого медичного спеціаліста як психологічна проблема. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : збірник наукових праць. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПНУ. Т. XIII, Ч. 4. С. 31–32.

4. Балл Г. О., Рубінштейн С. Л., Нікуленко О. О. Трактування вчинку в теоретичному доробку. *Психологія і суспільство*. 2011. № 2. (85-я річниця з Дня народження В. А. Роменця). С. 124–129.

5. Баранова С. В. Соціально-психологічні механізми формування професійної відповідальності колективних суб'єктів управління : дис. … канд. психол. наук. Луганськ, 2004. 315 с.

6. Бех І. Д. Відповідальність особистості як мета виховання. *Початкова школа*, 1994. № 9−10. С. 4−8.

7. Білецька Т. В., Купчишина В. Ч. Політична психологія : навчально-методичний посібник. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2022. 184 с.

8. Білокінь Р. М. Соціальна відповідальність і її вплив на розуміння сутності кримінальної процесуальної відповідальності. *Кримінально-процесуальне право та криміналістика*, 2005. № 5. С. 212–213.

9. Василюк Ф. Психотехніка вибору. URL : https://surl.li/sgecyw

10. Гамула І. А. Формування відповідальності в курсантів військових інститутів : дис... канд. пед. наук. Київ, 2002. 209 с.

11. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. URL : https://ips.ligazakon.net/document/FIN47900

12. Донцов А. В. Формування моральних механізмів поведінки студентської молоді : монографія. Харків : Шлях, 1999. 226 с.

13. Заболоцька С., Скоробагатько Д., Петренко М. Психологічні умови становлення професійної відповідальності студентів-юристів. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. DOI : https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-14(28)-1206-1215

14. Закон України «Про державну службу». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text

15. Закон України «Про дипломатичну службу». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#Text

16. Іваненко О. В. Сутність юридичної відповідальності та роль правоохоронних органів у її забезпеченні: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2007. 20 с.

17. Історія дипломатії : навч.-метод. посібник / за ред. О. В. Бігняка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 116 с.

18. Кант И. Критика чистого розуму / пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. Київ : Юніверс, 2000. 504 с.

19. Кіссинджер Г. Дипломатія / пер. з англ. М. Гоцацюка, В. Горбатька. Київ : Вид. Група КМ-БУКС, 2020. 864 с.

20. Ковальчук О. С. Співвідношення локус контролю та соціальної відповідальності особистості : *Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут"* : зб. наук. пр. Нац. техн. ун-т України "КПІ". Київ : Політехніка, 2014. №3(42). Філософія. Психологія. Педагогіка. С. 72–77.

21. Ковальчук О. С. Операціоналізація феномену соціальної відповідальності та концепція уявлень про роботу. *Організаційна психологія. Економічна психологія,* 2015. № 3. С. 52–58.

22. Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Копаниця О.В., Герасименко М.В., Ткаченко В.В. Збірник методик діагностики лідерських якостей курсантського, сержантського та офіцерського складу : методичний посібник. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2012. 433 с.

23. Крошка Н. П. Аналіз наукових підходів до визначення поняття «Відповідальність». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки».* Вип.3. Херсон : Гельветика, 2016. С. 54–59.

24. Крошка Н. П. Особливості розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. *Science and Education a New Demension. Pedagogy and Psychology*, VI (64), Issue: 154, 2018. С. 73–76.

25. Крошка Н. П. Психологічні умови розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* Серія «Психологічні науки». Вип.1. Херсон : Гельветика, 2017. С. 77–81.

26. Куниця Т. Ю. Відповідальність особистості як наукова категорія. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя*. Серія : Психолого-педагогічні науки. 2014. № 5. С. 32–37.

27. Куриця А. І. Відповідальність як чинник розвитку лідерських якостей студента : автореф. дис. … канд. психол. наук. Київ, 2013. 20 с.

28. Лазорко О. В. Психологічні детермінанти відповідальності менеджерів промислового підприємства : дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2007. 195 с.

29. Липка А. Оптимізація становлення професійної відповідальності психологів. *Психологія і суспільство*. Т. 90 № 2, 2024. DOI : https://orcid.org/0000-0002-1981-4675

30. Ложкін Г., Лазарко О. Поняття відповідальності в історико-філософському психологічному дискурсі : *Психологія і суспільство*. 2003. №4. С. 61–71.

31. Макаренко А. С. Методика виховної роботи. Київ : Рад. школа, 1990. С. 452.

32. Маслоу А. Нові кордони людської природи. URL : http://psychologis.com.ua/abraham_maslou.htm

33. Миронець С. М. Психологія діяльності міжнародних гуманітарних місій: теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2020. 712 с.

34. Міл Д. С. Про свободу та інші есе / пер. з англ. Київ : Видавництво Соломії Павличко Основи, 2001. 463 с.

35. Олексієнко О.Г. Особливості формування відповідальності як складової професійної компетентності майбутніх викладачів. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. №1(105), 2023. С. 113-121. DOI : https://doi.org/10.33216/2220-6310/2023-105-1-113-121

36. Бурлакова І.А. Психологія професійного мислення, готовність до змін : навчально-методичний матеріал. Київ : Видавництво КРЦПК, 2022. 68 с.

37. Орлов А. О. Формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів : дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2009. 201с.

38. Павелків Р.В. Рефлексія як механізм формування індивідуальної свідомості та діяльності особистості. *Вісник післядипломної освіти* : збірник наукових праць; НАПН України ДЗВО «Ун-т менеджменту освіти»; Київ : Юстон, 2019. Вип. 8 (37). С. 84–98.

39. Палагусинець Р. В. Актуальні проблеми формування інтелектуального капіталу дипломатичної служби та їх взаємозв'язок з державним управлінням. С. 51-66.

40. Патинок О. П. Відповідальність як компонент професійно-етичної поведінки практичного психолога. *Науковий часопис Національного Педагогічного Університету ім. М. П. Драгоманова до 170-річного ювілею*. Серія 11 : Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління / МОН України, НПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ : НПУ , 2004. Вип. 1 (23) С. 139–145.

41. Патинок О. П. Становлення відповідальності як професійно значущої якості майбутнього фахівця соціальної сфери: психологічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Педагогіка. Соціальна робота, 2016. Вип. 2. С. 176-179.

42. Патинок О. П. Становлення відповідальності як професійно значущої якості соціального працівника : дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2008. 265 с.

43. Платон. Держава / пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ : Основи, 2000. 355 с.

44. Потапенко А.Г. Вплив державного управління на кадрову політику дипломатичної служби. *Інвестиції: практика та досвід*. № 20/2021. DOI : https://doi.org/10.32702/23066814.2021.20.109

45. Прикладна психодіагностика в Національній гвардії України : метод. посіб. / Колесніченко О. С. та ін.; за заг. ред. проф. І. І. Приходька. Харків : НАНГУ, 2020. 388 с.

46. Психологія особистості фахівця в умовах воєнного часу та поствоєнної реабілітації : збірник матеріалів IX Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 жовтня 2024 року) / уклад. В. С. Бліхар. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 416 с.

47. Роджерс К. Р. Погляд психотерапію. Становлення людини. Київ : PSYLIB, 2004. URL : https://psylib.org.ua/books/roger01/index.htm

48. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. 280 с.

49. Савчин М. В. Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості : дис. ... докт. психол. наук. Київ., 1997. 410 с.

50. Садова М. А Особливості професійної відповідальності колективних суб'єктів управління персоналом. *Міжнародний науковий форум :соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2013. Вип. 13. С. 191–200.

51. Сичевський Ю. А. Формування відповідальності як професійно-особистісної якості у майбутніх офіцерів-прикордонників : дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2008. 196 с.

52. Сковорода Г. С. Твори: у 2-х т. Київ : Обереги, 1994. 356 с.

53. Скрипаченко Т. В. Відповідальність як чинник особистісної зрілості. *Журнал сучасної психології*. №4, 2024. С. 61-69. DOI : https://doi.org/10.26661/2310-4368/2024-4-7

54. Сміт Д. Ян Амос Коменський: завбачливий реформатор шкільної освіти; пер. з англ. Геннадій Нефьодов. Київ : МАРХО, 2017. 111 с.

55. Созикіна Г. С. Суть і зміст структурних компонентів соціальної відповідальності майбутніх фахівців автомобільно-дорожньої галузі. *Педагогіка та психологія*. Харків, 2016. Вип. 52. С. 70–78.

56. Солдатенко М.М. Теорія і практика самоосвітньої пізнавальної діяльності : монографія. Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. 198 с.

57. Соціально-психологічний словник / В.М. Галицький, О.В. Мельник, В.В. Синявський. Київ, 2004. 250 с.

58. Срезневський І. Історія української літератури. *Перші десятиліття XIX століття*. Київ, 1992. С. 418–421.

59. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5 т. Київ : Рад. школа, 1997. Т.4 С. 442.

60. Сучасні аспекти науки : ІІ-ий том колективної монографії / за ред. Є.О. Романенка, І.В. Жукової. Київ; Братислава : ФОП КАНДИБА Т.П., 2020. 223 с.

61. Татомир Л. П. Розвиток відповідальності у дітей підліткового і старшого шкільного віку : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 1998. 17 с.

62. Тимошенко Н.Л. Ділова культура дипломата. Київ : Знання, 2014. 199 с.

63. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ : Либідь, 2003. 373 с.

64. Тітаренко О. Г. Відповідальність в управлінні (соціально-філософський аналіз) : дис. … канд. філос. Наук. Харків, 2006. 178 с.

65. Толкачова А. До питання відповідальності підлітків загальноосвітніх шкіл-інтернатів: зб. наук. праць. *Педагогічний дискурс*. Хмельницький : ХГПА. 2015. Вип. 18. С. 229–232.

66. Турчин Я. Б., Дорош Л. О., Івасечко О. Я. Дипломатична та консульська служба : підручник. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2018. 332 с.

67. Ушакова Т. Ю. Теоретичний аналіз мотиваційного компонента відповідальності. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова*. Серія : Психологія. 2015. Т.20. Вип. 4 (38). С.177–184.

68. Ушинський К. Д. Вибрані пед. Твори: у 2-х т. Київ : Рад. Школа, 1983 С. 467.

69. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. для студентів вищих педагогічних закладів освіти. 2-е вид. Тернопіль : Богдан, 2004. 192 с.

70. Х'єлл Л., Зіглер Д. Теорії особистості. Основні положення, дослідження і застосування. Київ : PSYLIB, 2006.

71. Чугаєнко Ю. О. Дипломатичний і міжнародний діловий протокол та етикет : навч. посібн. Київ : Національна академія управління, 2011. 164 с.

72. Шевченко Н. Ф. Рефлексивність як чинник розвитку особистості психолога-консультанта. *Журнал сучасної психології*. 2022. № 4 (27). С. 85-92. DOI : https://doi.org/10.26661/2310-4368/2022-4-10

73. Шевченко Н. Ф., Волобуєва О. С. Емпіричне дослідження особистісно-професійної ідентичності здобувачів фахової передвищої освіти. Psychology and pedagogy as sciences for the development of the cultural potential of modern society : scientific monograph. Riga : Baltija Publishing. 2022. С. 464-496. DOI : https://doi.org/10.30525/978-9934-26-198-5-19

74. Шевченко Н. Ф., Крошка Н. П. Характеристика професійної відповідальності фахівця авіаційної та ракетно-космічної техніки. *Проблеми сучасної психології* : збірник наукових праць Державного вищого навчального закладу «Запорізький національний університет» та Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. №2(10). С. 137–144.

75. Шинкаренко Т. І. Етнокультурний фактор в сучасній дипломатії. *Актуальні проблеми міжнародних відносин* : зб. наук. пр. Вип.112 (Частина І). Київ, 2013.

76. Штефан І.М. Індивідуально-психологічні особливості як передумови формування професійної відповідальності інженерів. *Габітус*. №61, 2024. С. 247-251. DOI : https://doi.org/10.32782/2663-5208

77. Шусть В. В. Формування професійної відповідальності майбутніх спеціалістів у вищому аграрному навчальному закладі : автореф. дис. ... канд. пед. наук . Київ, 2009. 20 с.

78. Щербан Т.Д., Райко В.В. Відповідальність особистості як чинник до професійної діяльності. *Психологічні науки*, Том 2. Вип. 10(91). 2013. С. 235–341.

79. Boone C., Van Olffen, W. & van Witteloostuijn, A. Team locus-of-control composition, leadership structure, information acquisition, and financial performance: a business simulation study. *Academy of Management Journal*. Vol. 48, No. 5 (Oct., 2005). P. 889–909.

80. Braga Da Silva C. 2022. The Palgrave Handbook of Environmental Restorative Justice. *The Palgrave Handbook of Environmental Restorative Justice*. P. 617-642.

81. Carayannis E.G., Campbell D.F.J. Open Innovation Diplomacy and a 21st Century Fractal Research, Education and Innovation (FREIE) Ecosystem. Building on the Quadruple and Quintuple Helix Innovation Concepts and the BMode Knowledge Production System. *Journal of the Knowledge Economy*. 2011. №2. P. 327-372. DOI : https://doi.org/10.1007/s13132-011-0058-3

82. Davis M. Professional Responsibility. *Business and Professional Ethics Journal*. 18. 1999. P. 65-87. DOI : https://doi.org/10.5840/bpej19991811

83. Delacroix S. Professional Responsibility: Conceptual Rescue and Plea for Reform, *Oxford Journal of Legal Studies*, Volume 42, Issue 1, Spring 2022, Pages 1–26. DOI : https://doi.org/10.1093/ojls/gqab010

84. Ehrlich T. Common Issues of Professional Responsibility. *Articles by Maurer Faculty*. 1987. P. 3-14.

85. Jackson S. E., Schuler R. S. A meta-analysis and conceptual critique of research on role ambiguity and role conflict in work settings. *Organizational Behavior & Human Decision Processes*, №36, 1985. P. 16–78.

86. Melissen J. Innovation in Diplomatic Practice. Macmillan, London. 1999. P. 16-17.

87. Model Rules of Professional Conduct. Center For Professional Responsibility. American Bar Association, 2024. 304 p.

88. Roger J. G. Professional Responsibility Issues in International Law. *American Journal Comp. Law.* №1. 1981. URL : http://ir.lawnet.fordham.edu/faculty_scholarship/305

89. Rotter J.B. Generalized expectancies for internal versus external control of rein for cement. *Psychologie Monographs*. 1967. № 80. P. 15–24.

90. Satow E., Lord Gore-Booth (ed). Satow's Guide to Diplomatic Practice. Longman. 1979. P. 3.

91. Sebok A. J. The Rules of Professional Responsibility and Legal Finance: A Status Update (March 24, 2022). Cardozo Legal Studies Research Paper No. 671, Wake Forest Law Review, Forthcoming, URL : https://ssrn.com/abstract=4065918

92. Shevchenko N. Professional responsibility of psychologists-practitioners: the characteristics and structure. *Psychological journal*. Vol. 5(5), 2019. P. 32–44. DOI : https://doi.org/10.31108/1.2019.5.5.3

93. Wessman F.E., Thayer S., Gorman D.S. The relationship of locus of control and temporal experience. *Journal of Genetic Psychology*. 1975. Vol. l (26). P. 275–279.

94. Xu J., Li Z., Li S. Legal Ethics and Professional Responsibility in the Legal Profession. *SHS Web of Conferences*. Volume 190, 2024. DOI : https://doi.org/10.1051/shsconf/202419002006.